

ZITTING VAN VRIJDAG 4 SEPTEMBER 1891.

Tegenwoordig de heeren:

KERDIJK, *Voorzitter*.

KOLKMAN.

VISSER.

HEYLIGERS, *Secretaris der Staatscommissie* (bij een gedeelte der verhooren).

Verhoor van Johannes Vring, oud 41 jaar, meester-bakker in de Haarlemsche Brood- en Meelfabriek, te Haarlem.

7234. De *Voorzitter*: De Commissie heeft u opgeroepen om inlichtingen te verstrekken, aangezien, tot verwondering der Commissie, de directeur, de heer Sluijterman van Loo, niet in staat bleek haar behoorlijk voor te lichten omtrent de arbeidsverleening in de fabriek, niettegenstaande op de lijst van vraagpunten, welke hem was toegezonden, van werk- en rusttijden uitdrukkelijk was melding gemaakt. Wil gij nu ons een schets geven van de arbeidsregeling.

A. Ik heb drie ploegen bakkers, één bij dag en twee bij nacht. In nachtdienst werkt een deegmaker 79 uren, in dagdienst 95 uren.

Dan volgen de ovenisten in vier ploegen, drie bij nacht en één bij dag. Zij werken drie weken in nachtdienst en vervolgens ééne week in dagdienst. Van die vier weken werken zij twee weken 79, de derde 81 en de vierde 87 uren.

De bankknechts werken de eene week in nachtdienst 79 uren, de tweede week in nachtdienst 81 uren en de derde week in dagdienst 84 uren.

Verder zijn er twee meesterknechts, die de eene week in nachtdienst 73 uren en de andere week in dagdienst 95 uren werken.

7235. V. Komt het voor, dat de werktijden nog langer zijn?

A. Een enkelen keer, doch ik heb 4 noodhulpen en zie het langer werken dus zooveel mogelijk te voorkomen.

7236. V. Hoeveel uren wordt er dan wel eens langer gewerkt?

A. Het gebeurt soms, dat een ovenist op moet komen van 's avonds 10 tot 's ochtends 6 uur. Zij doen dit echter gaarne, omdat ze er een daalder voor krijgen.

7237. V. Gij staat zelf over den dienst van de geheele fabriek?

A. Ja.

7238. V. Werkt gij zelf 's nachts nooit?

A. Als het druk is, wel; doch overigens heb ik het druk genoeg met de administratie van de fabriek.

7239. V. Een deel van het personeel, het zolderpersoneel, werkt 's nachts nooit, niet waar?

A. Ja. De molenaar en zijn knecht werken van 5 uur 's morgens tot 7 uur 's avonds.

7240. V. Is dit het geheele zolderpersoneel?

A. Neen, wij hebben nog een magazijnpersoneel, dat een lichaam op zich zelf vormt. De magazijnmeester komt om 4 uur, gaat 's morgens een uur ontbijten, gaat 's middags om 1 uur weg en komt om 4 uur terug. Hij blijft dan 's avonds tot 7 uur.

7241. V. Hebben de zolderlieden ook 's middags rust?

A. Neen, zij moeten blijven, omdat dan de machine gaat. Het zou schade geven, indien ze weggingen.

7242. V. Dat die menschen 's middags niet naar huis gaan, is dus alleen een geldquaestie, en niet onmogelijk uit een technisch oogpunt?

A. Wanneer het bepaald moest, zou het wel kunnen.

7243. V. De ovenist Van Damme verklaarde ons, dat zijn weektaak was als volgt: dagweek van Zondagmorgen 4 tot 's avonds 5 uur. Maandag van 6 tot 6, en zoo vervolgens tot en met Zaterdag, met dit verschil op dezen laatsten dag, dat hij dan niet eindigt om 6, doch om 7 of 8 uur. Is dat tot zoover juist?

A. Ja.

7244. *V.* Dan begint de eerste nachtweek van Zondagavond 5 tot Maandagochtend 6 uur, van Maandagavond 6 tot Dinsdagmorgens 6 uur, enz., tot en met Zaterdag, met dit verschil op dezen laatsten dag, dat de man Zaterdag niet uitscheidt 's ochtends om 6 uur, maar 's middags om 12 uur, om dan terug te komen 's avonds om 10 uur en door te werken tot Zondagochtend 6 uur. In die week dus tot middernacht. Gij zeidet, dat in die eerste nachtweek 79 uren wordt gewerkt, hij sprak van 81 uren. Het verschil van die 2 uren zit dus, niet waar, in den Zaterdagavond van 10 uur tot middernacht?

A. Ja, maar zij staan niet altijd in den nacht van Zaterdag op Zondag, maar toch enkele malen.

7245. *V.* Niet altijd? Een enkele maal maar?

A. Niet geregeld, maar meestal, omdat ik ze liever heb.

7246. *V.* Goed, dat klopt dus. Nu kom ik tot de 2^e nachtweek; weer Zondagavond 5 tot 's Maandagsmorgens 6 uur, waaraan voorafgegaan is meestal een arbeid van Zaterdagmiddernacht tot Zondagmorgens 6 uur, en verder de volgende dagen van 's avonds 6 tot 's morgens 6 uur, met dit verschil voor den Zaterdag, dat zij, nadat zij naar huis zijn gegaan 's morgens om 6 uur, weer terug moeten komen om 12 uur om dan te werken tot 7 à 8 uur, wat uitkomt op 86 à 87 uren.

A. Ik heb Zaterdag 8 uur genomen, maar het is meer 7 dan 8 uur.

7247. *V.* Dus vaker 86 dan 87 uren arbeidsduur?

A. Ja.

7247a. *V.* Eindelijk de derde nachtweek. Van Zondagavond 5 tot Maandagochtend 6 uur, verder de volgende dagen van 's avonds 6 tot 's ochtends 6, maar 's Zaterdags weer terug op het middaguur om te werken tot 's avonds 7 of 8 uur; dus te zamen 80 à 81 uren?

A. Ja.

7248. *V.* Wanneer ik het goed begrijp, is voor de ovenisten, wat den Zondag betreft, de zaak zóó, dat de eene week wordt gewerkt van 's morgens 4 tot 's avonds 5; de tweede week van 's avonds 5 uur af; de derde week in allen gevalle van 's avonds 5 uur af en tevens, wanneer dat voorkomt, hetgeen, naar gij laatstelijk zeidet, meestal het geval is, van middernacht tot 6 uur 's morgens; en eindelijk de vierde week weer van 's avonds 5 uur af — zoodat de ovenisten nooit een geheel vrijen Zondag hebben?

A. Neen, maar dien heeft er geen een.

7249. *V.* Bovendien moeten de menschen van den vrijen tijd, dien zij op Zondag hebben, nog een deel geven aan den slaap, zoodat men zelfs niet kan zeggen, dat zij daarover geheel de vrije beschikking hebben voor ontspanning en voor hun gezin?

A. Ja, dat is zoo.

7250. *V.* Hoe is het met het Zondagswerk van de deegmakers en de bankmannen?

A. Er zijn twee deegmakers, die om de beurt opkomen. De een komt 's Zaterdagavond om 12 uur en werkt tot 's Zondagavond 5 uur, dat is 17 uren; de ander komt dan om 5 uur op, nadat hij 's Zaterdagavond om 12 uur is afgelost.

7251. *V.* Hoe lang heeft die man gewerkt, wanneer hij 's Zaterdagmiddernacht wordt afgelost?

A. Van 's morgens 6 uur af, dus 18 uren.

7252. *V.* Dan is hij dus vrij wel uitgeput en moet geruimen tijd slapen?

A. Ja, dat moet hij zeker.

7253. *V.* De Zondagsarbeid is dus voor de deegmakers nog erger dan voor de ovenisten?

A. Ja, want zij zijn er om de andere week bij, en de ovenisten eerst om de vier weken.

7254. *V.* En dit niet alleen, maar de eene week gaan zij te middernacht naar huis na buitensporig langen arbeid te hebben verricht, en de andere week komen zij Zaterdagmiddernacht op, met een buitensporig langen arbeidsduur tot Zondagavond 5 uur voor zich?

A. Ja.

7255. *V.* En nu de bankmannen?

A. Die komen de eerste week 's Zondagmorgens om 7 uur op en gaan om 5 uur 's middags naar huis; dan beginnen zij Maandagmorgen om 6 uur weder. De tweede week komen zij 's Zondagavond om 5 uur op, en de derde week is gelijk aan de tweede.

7256. *V.* Hoe oordeelt gij over het Zondagswerk in de broodfabriek?

A. Wanneer de heeren zeiden: „wij zullen voortaan 's Zondagmorgens geen versch brood meer leveren”, dan zou dat voor ons groote moeilijkheden opleveren, want de fabriek is daarop niet ingericht en 's Zaterdags zou men niet genoeg brood kunnen bakken.

7257. *V.* Gij wilt daarmede zeggen, dat, om 's Zondagmorgens geen versch brood meer te leveren, de inrichting van de fabriek zou moeten worden uitgebreid?

A. Zeker.

7258. *V.* Zou daarvan ook eene uitbreiding van personeel het gevolg moeten zijn?

A. Ja, of men zou de menschen 's Zaterdags nog langer moeten laten staan, wat toch niet de bedoeling zal wezen.

7259. *V.* Er zou alsdan, om de menschen op Zaterdag niet nog meer te overladen, noodig wezen uitbreiding van het personeel en van de inrichting?

A. Ja.

7260. *V.* Levert de fabriek ook versch brood in den namiddag van Zondag?

A. Ja, den geheelen dag door. Wij werken van Zaterdagavond 10 uur af; en wanneer des Zondagmorgens een complete ploeg van 16 mannen aan het werk is, kan zij heel wat afbakken.

7261. *V.* Sedert wanneer levert de fabriek niet alleen 's Zondagochtends versch brood, maar ook in den loop van den Zondagmiddag?

A. Toen ik 20 jaar geleden aan de fabriek kwam, begonnen wij des Zondags om 6 uur 's avonds af te leveren, maar toen had de fabriek nog niet een vierde van het debiet van thans.

7262. *V.* Begrijp ik het dus goed, dat men eerst

begonnen is alleen 's Zondagsavonds versch brood te leveren, doch dat dit langzamerhand gedurende den geheelen dag het geval is geworden?

A. Ja, wij waren daartoe wel gedwongen. Wij bedienden namelijk de huzaren-cantine, en nu zouden wij die leverantie verloren hebben, wanneer wij niet doorgebakken hadden. Toen de depôthouders dit bemerkten, wilden zij ook 's Zondags bediend worden.

7263. V. Was 20 jaren geleden de broodfabriek de eenige te Haarlem, die des Zondags versch brood leverde?

A. Er was een zekere bakker De Dood in de Kleine Houtstraat, die des Zondagsavonds veel tulband leverde.

7264. V. Veel tulband, zegt gij. Dan was hij dus in zoover geen concurrent van de fabriek. Is deze derhalve inderdaad, wat het versche brood op Zondag betreft, de eerste geweest?

A. Dat zou ik wel zeggen.

7265. V. Wanneer, zoo er 's Zondags overigens niet gebakken wordt, moet, naar uw oordeel, de arbeid 's Zondagsavonds begonnen worden, met het oog op de behoeften van Maandagochtend?

A. Ik zou al het volk aan het werk moeten nemen, dat ik had, en met 3 ploegen moeten beginnen. Wanneer ik dan met die drie ploegen Zondagmorgen om 11 uur begon — de deegmakers althans, en de rest van het personeel om 1 uur — dan zou er kans zijn, dat ik ze eens om de 3 weken een vrijen Zondag gaf.

7266. V. Verkoopt gij het brood, dat gij 's Zondags om 11 uur begint te maken, niet gedeeltelijk reeds 's Zondagsmiddag en 's avonds?

A. Neen. Het roggebrood moet eerst gebakken worden, omdat daarvoor Zaterdagavond geen tijd is. Voor het kropbrood komt het er niet op aan, of het wat oudbakken is.

7267. V. Wanneer, om het werk van Zaterdag op Zondag uit de wereld te brengen, de fabriek en ook het personeel werden uitgebreid, zou dit dan niet ook ten goede komen aan den arbeid op Zondagavond, zoodat men dan later kon beginnen?

A. Ja.

7268. V. Vindt gij het niet zeer betreuenswaardig, dat de Zondagsarbeid voor de bakkers nog zoo is als thans?

A. Zeker.

7269. V. Wat dunkt u van de beweging, die thans met het oog daarop in Haarlem op touw wordt gezet?

A. Ik keur die goed; het zal voornamelijk van het publiek afhangen. Men zal circulaires drukken en zien, wat de menschen willen.

7270. V. Zou het u dus hartelijk verheugen, indien er een einde kwam aan dien Zondagsarbeid?

A. Zeker, men zou geen mensch moeten wezen om dat niet te doen.

7271. V. Geloofst gij, dat het Zondagswerk op den duur ongunstig werkt op het gehalte van de menschen?

A. Zeker. Een werkman, die vrij heeft van Zaterdagavond tot Maandagmorgen is veel opgeruimder.

7272. V. Hebt gij er wel eens met de directie over gesproken?

A. Ja, deze week nog, naar aanleiding van deze enquête, en toen heb ik mijnheer uitgelegd, dat het wel te doen zou wezen om de drie weken een vrijen Zondag te hebben.

7273. V. Ik kom terug op den gewonen werktijd. Krijgen de menschen in zoo'n werktijd van 12 uren geen rust?

A. Zij loopen wel al dien tijd niet hard, moeten wel eens een oogenblikje op deeg wachten, maar de rust, die zij hebben, is niet noemenswaard.

7274. V. Genieten zij in den regel geen warm eten?

A. Neen, ofschoon de ovenist wel tijd zou kunnen vinden om dat te nuttigen; maar 't schijnt, dat zij daaraan weinig behoefte hebben.

7275. V. Van Damme verklaarde op mijn vraag, of hij niet gaarne daarvoor $\frac{1}{2}$ uur zou hebben, dat hij er zeer mede in zijn schik zou zijn.

A. Dat is niet mooi van hem, want toen ik hem over zijn verhoor sprak, vertelde hij, dat, toen u over warm eten had gesproken, zijn antwoord was geweest, dat dit niet kon gevonden worden.

7276. V. Volkomen juist, in dien geest heeft hij ook gesproken. Maar zou 't werkelijk niet gaan?

A. Moeilijk. Bij een bakker nog wel, maar niet in een fabriek, omdat daar allerlei deegen elkander opvolgen.

7277. V. Ik neem gaarne aan, dat het moeilijk zou zijn; maar wat moeilijk is, behoeft nog niet altijd onmogelijk te worden genoemd. Gesteld, dat de wetgever een rusttijd voorschreef, zou dat gebod dan niet nagekomen kunnen worden? Geloofst gij niet, dat gij het wel zoudt bolwerken, zij het niet voor allen op hetzelfde uur?

A. Dan zou er versterking van personeel moeten plaats hebben; want ieder heeft zijn werk, en men kan er geen tusschen uit laten vallen.

7278. V. Vindt gij het intusschen niet wenschelijk, dat de menschen in die 12 uren een werkelijken rusttijd hebben?

A. Ja, als het kon, zou het wenschelijk zijn.

7279. V. Men kan het werk van een broodbakker niet rangschikken onder licht werk, is het niet?

A. Nu, zwaar is het niet, ten minste op een fabriek.

7280. V. Ook niet voor de deegmakers?

A. Neen, de machine maakt het deeg; zij stort het meel door den koker in de patrijn, die door de groote machine in beweging wordt gebracht, en stort het deeg over in de troggen; zelf behoeft hij niet te roeren; hij heeft alleen, als het deeg gerezen is, dit over te werpen; dat gebeurt driemaal.

7281. V. Heeft zoo'n man op een dag, dat hij 18 uren werkt, ook in het geheel geen rust?

A. Wanneer de deegmakers 's Zaterdags 18 uren werken, dan is om 6 uur de bakkerij afgeloopen en wordt alleen nog gecorveed, dan laat hij zich zijn eten brengen.

7282. V. En de ovenisten?

A. Die werken aanhoudend door, maar een ovenist heeft het nog het kwaadste niet; wanneer het brood in den oven zit, duurt het een half uur, eer het er weer uit moet.

7283. V. Van Damme zeide, toen ik hem vroeg: „gaat gij in die 18 uren dan niet eens even zitten?“, „neen, het werk noodzaakt ons wel om te blijven staan“. En toen ik verder vroeg: „Staat gij dus 18 uren achter-een op de beenen“: „Ja“.

A. Dit zou wel ongelukkig zijn. Als de man voor den oven dan zijn behoefte moest doen, zou hij niet weg kunnen zonder een plaatsvervanger te roepen, en die is er niet, want ieder heeft vast werk. Een ovenist heeft den tijd, wanneer zijn brood in den oven zit. Bovendien heeft hij een assistent bij zich.

7284. V. Die zou dan zijn werk kunnen doen, als hij even weg moest om zijn behoefte te doen?

A. Neen, dat is een man, die het werk nog niet kent.

7285. V. En de bankwerkers nu?

A. Die moeten geregeld doorwerken.

7286. V. Wat dus Van Damme gezegd heeft, is dan toch in elk geval toepasselijk op de bankmannen?

A. Ja; maar 18 uren werken is zoo erg niet, wanneer men er van kinds af aan gewend is.

7287. V. Men went zeker aan ellendige toestanden, maar daarom blijft de toestand toch ellendig, vindt gij niet?

A. Ik heb vóór 20 jaren in burgerbakkerijen gewerkt, en toen ik in de fabriek kwam, dacht ik in een hemel te komen. In die burgerbakkerijen begint men om 10 uur 's avonds en werkt tot 6 uur 's morgens. Dan kan men klanten loopen tot 12 à 1 uur, om, thuiskomende, roggedeeg te trappen of zaagsel te halen, zoodat het alliecht 5 uur 's avonds wordt, eer men vrij is. Vrijdagavond begon men om 10 uur tot Zaterdag 11 uur. Dan kon men naar bed gaan.

7288. V. Gelooft gij, dat in de particuliere bakkerijen thans nog veelal de toestand is, zooals gij dien daar geschetst hebt?

A. Ja.

7289. V. In een andere gemeente heeft een werkmán, die bij een particulieren bakker werkt, ons gezegd, dat er in de particuliere bakkerijen wel is waar veelal langer gewerkt wordt dan in de fabrieken, maar dat daar tegenover staat de Zondag vrij, en eene meer goeddelijke verhouding dan in de fabrieken, zoodat hij er bijvoegde slechts daartoe gedwongen naar een broodfabriek te zullen gaan. Gij denkt er dus niet zoo over?

A. Er is geen regel zonder uitzondering, en wat die getuige gezegd heeft, kan zeer goed gelden voor de kleine bakkerijen.

7290. V. Wat zijn de verdienste in de broodfabriek?

A. Twintig jaar geleden had een ovenist f 9,—, een bankman f 7.50, een deegmaker f 8.50; thans zijn die loonen respectievelijk f 11.50, f 10.50 en f 11.—

Daarbij komt thans aan overwerk gemiddeld per week voor een ovenist f 1.17, een bankman f 0.80 en een deegmaker f 2.67.

7291. V. Waren de werktijden vroeger dezelfde als thans?

A. Er werd toen 83 uren in de week gewerkt, met een vrijen Zondag om de drie weken.

7292. V. Worden er wel boeten opgelegd?

A. Hoogst zelden. Ik houd er niet van, want men straft er niet den man zelf, maar zijn huisgezin mede.

7293. V. Krijgen zij geregeld melk te drinken?

A. Ja, een kan melk per dag.

7294. V. Wordt er wel eens meer door het volk gedronken?

A. Tegen misbruik wordt zooveel mogelijk gewaakt.

7295. V. Staat daarop geen boete?

A. Vroeger zelfs een gulden, altijd wanneer zij gesnapt werden; maar daar wisten zij meestal wel voor te zorgen.

7296. V. Waarheen gaat dat boestegeld?

A. Naar het ziekenfonds.

7297. V. Men heeft ons niet kunnen zeggen, of daaraan ook door de fabriek wordt bijgedragen; wat kunt gij ons daaromtrent mededeelen?

A. Het fonds is al sedert geruimen tijd leeg, en als er geld noodig is, wordt het telkens op den weekstaat gebracht. In vroegere jaren hadden wij een ziekenfonds onder ons eigen beheer, maar dat kon niet standhouden.

7298. V. Van Damme vertelde ons, dat er vroeger uit het werkliedenpersoneel vier commissarissen van het fonds waren. Dat dit opgehouden heeft, staat zeker in verband met het teniet gaan van het vroegere fonds?

A. Ja.

7299. V. Is er tegenwoordig in het geheel geen medewerking van de werklieden in het beheer en het bestuur van het fonds?

A. Neen.

7300. V. Wordt er verslag van uitgebracht?

A. Neen.

7301. V. Vindt gij het niet onjuist, dat een ziekenfonds, waartoe de werklieden zelf bijdragen, niet door werklieden mee wordt beheerd?

A. Men weet, dat het in goede handen is, en dat er geld bij moet van de zijde der fabriek. De menschen zouden geen hersens moeten hebben om dat niet te begrijpen. In den influenza-tijd hebben we 10 of 12 zieken gehad en zij krijgen dagelijks hun halve loon.

7302. V. Welke controle wordt er op de ziekten uitgeoefend?

A. Geen andere dan door briefjes van den dokter.

7303. V. Een bakkerij is uit den aard der zaak nog al warm. Hoe is het daaromtrent bij u gesteld?

A. Zeer goed. Wij hebben een ruim lokaal met luiken van boven. Voor het behoud van het brood is het wenschelijk het brood zoo koel mogelijk te houden.

7304. V. Loopen de pijpen door de fabriek?

A. Ja, van elken ronden oven loopt een pijp naar den grooten schoorsteen.

7305. V. Wat zou er gebeuren, indien de wet den Zondagsarbeid in de bakkerijen absoluut verbodt?

A. Het publiek zou tevreden moeten zijn met hetgeen het kreeg.

7306. V. Zou het 's Maandagsmorgens later brood krijgen of oudbakken brood van Zaterdagavond moeten eten?

A. Het brood zou voor een deel vooruit moeten worden gemaakt. Elken dag hebben we 4000 kilo wittebrood, 1700 à 1800 kilo kropbrood, 15 à 16 zakken rogge, en dan nog het kleine brood.

7307. V. De onderneming is immers een naamlooze vennootschap?

A. Ja.

7308. V. Weet gij iets van de financiële resultaten?

A. Neen.

Ik wilde er echter nog gaarne bijvoegen, dat den werklui bij wijze van dividend nog een week extra wordt uitbetaald, en zij met kermis en Nieuwjaar 75 krijgen.

7309. V. Hebt ge ons nog iets mede te deelen?

A. Als een bewijs, dat de menschen het bij ons niet zoo kwaad hebben, heb ik dit staatje medegebracht, waaruit blijkt, dat ons personeel er jaren lang blijft. Er zijn er, die 10, 15, 20 en 25 dienstjaren tellen.

JOHANNES VRING.

A. KERDIJK, Voorzitter.

KOLKMAN.

W. M. VISSER.

W. H. J. ROJJAARDS, Adj.-secretaris.

Verhoor van **Cornelis Johannes Legel**, oud 30 jaar, azijnmaker bij den heer Schönhuth, firma Haas & Zoon, te Haarlem.

7310. De Voorzitter: Heeft de firma niet nog een andere onderneming behalve de azijnmakerij?

A. Ja, een likeurstokerij en een handel in sterken drank, maar dat heeft toch geen verbinding met de azijnmakerij.

7311. V. Hoeveel menschen werken er in de azijnmakerij?

A. Twee knechts, een jongen en een lossen kuiper, die zelf een zaakje heeft en alleen wordt gehaald, als het noodig is.

7312. V. Welken leeftijd heeft die jongen?

A. 17 jaar.

7313. V. Kunnen jongens niet vroeger worden gebruikt?

A. Ja wel, maar die jongens hebben niets dan loopend werk, en als zij wat beters kunnen krijgen, gaan zij heen, want het azijnmaken is geen ambacht, waarin zo'o'n jongen kan opklimmen.

7314. V. Hoe is de werktijd geregeld?

A. Wij werken zomer en winter van 's morgens 6 tot 's avonds 8 uur, met schafttijden van 8¹/₂—9, van 12—1¹/₂ en van 5—5¹/₂ uur, dat is dus 2¹/₂ uur, zoodat de eigenlijke werktijd is 11¹/₂ uur.

7315. V. Is er niet geregeld overwerk?

A. Alleen moeten wij om de beurt 's avonds om 11 uur geregeld ongeveer een half uur komen overpompen.

7316. V. Van nachtarbeid is dus geen sprake?

A. Neen.

7317. V. En van Zondagsarbeid?

A. Om de andere week moet één van ons komen pompen; er zijn 6 pomptijden: 6, 9, 12, 4, 7¹/₂ en 11 uur, die duren elk geen half uur.

7318. V. Zoodat degeen, die de week heeft, 's Zondags 6 keer ¹/₂ uur moet werken, en in de week 's avonds ook nog ¹/₂ uur?

A. Ja.

7319. V. Is dat pompen op Zondag naar uw meening onvermijdelijk?

A. Ja.

7320. V. Gesteld, dat de wet Zondagsarbeid verbodt, zou dan voor de azijnmakerijen bepaald eene uitzondering moeten worden gemaakt?

A. Zeker, want wanneer er des Zondags niet gepompt werd, zouden wij drie dagen minstens noodig hebben om het werk in te halen.

7321. *V.* Zijn er vaste loonen?

A. Ja; ik verdien *f* 12, mijn kameraad *f* 8, de jongen *f* 4, en de kuiper 15 cent per uur.

7322. *V.* Hoe komt dat groote verschil tusschen u en uw kameraad?

A. Ik bestuur, om zoo te zeggen, de azijnmakerij.

7323. *V.* Wordt er voor dat pompen, hetzij 's Zondags of 's avonds in de week, extra betaald?

A. Neen.

7324. *V.* Hebt gij dus geen bijverdiensten?

A. Neen.

7325. *V.* Is die man, die *f* 8 verdient, gehuwd?

A. Ja, maar hij heeft geen kinderen.

7326. *V.* Leeft hij van die *f* 8 alleen?

A. Neen, zijn vrouw verdient er nog *f* 2 à *f* 2.50 bij met wasschen.

7327. *V.* Met u tweeën knechts gaat het waarschijnlijk nogal huiselijk toe?

A. Zeker; ik werk reeds 4 jaar met dezen man, maar wij hebben nog nooit een onaangenaam woord gehad.

7328. *V.* Komt die man uitsluitend met u in aanraking, niet met den patroon?

A. Neen, ook met den patroon.

7329. *V.* Gaat in geval van ziekte het loon geheel of gedeeltelijk door?

A. De eerste 14 dagen krijgen wij het volle loon, en daarna de helft.

7330. *V.* Zijt gij en uw kameraad lid van een ziekenfonds?

A. Ja, van een stedelijk ziekenfonds.

7331. *V.* Zoodat bij kortdurende ziekte de inkomsten groter zijn dan gewoonlijk?

A. Ja; ook bij langeren duur der ziekte vormt het halve loon, door den patroon betaald, met het bedrag uit het ziekenfonds, bijna het geheele loon.

7332. *V.* Bij zoo langen werktijd hebt gij weinig vrijen tijd te uwer beschikking; wordt dit door u in hooge mate betreurd?

A. Het wordt eenmaal een gewoonte, en bovendien hebben wij geen vermoeiend werk.

7333. *V.* Gelooft gij, dat bij meerdere inspanning door u in denzelfden tijd even veel en even goed werk zou kunnen geleverd worden?

A. Niet evengoed; de azijnmakerij hangt te veel van kleinigheden af. Door bijv. met vlugger pompen een kwartiertje te winnen, zou de patroon wel eens twee uren kunnen verliezen.

C. J. LEGEL.

A. KERDIJK, *Voorzitter.*

KOLKMAN.

W. M. VISSER.

W. H. J. ROJJAARDS, *Adj.-secretaris.*

Verhoor van Nathan Cohen, oud 25 jaar, koopman en margarineboter-fabrikant, firma Cohen & Van der Laan, te Haarlem.

7334. De Voorzitter: Werkt uwe firma met een talrijk personeel?

A. Circa 30 à 40 man. Het getal is, met het oog op het losse volk, niet met juistheid op te geven.

7335. *V.* Verstaat gij onder los volk niet anders dan zuiver sjouwersvolk?

A. Juist.

7336. *V.* Wordt het lossen niet door u uitbesteed?

A. Neen, behalve het lossen van de kolen, waarvoor De Vaal aannemer is.

7337. *V.* Is het u bekend, dat deze tevens kroeghouder is?

A. Ik meen het wel eens gehoord te hebben, maar ik heb er nooit verder naar geïnformeerd.

7338. *V.* Dat sjouwersvolk is zeker niet van de beste soort?

A. Dat gaat vrij wel. Maar daar zij slechts eenige uren achtereen in onzen dienst zijn, en dan betaald worden, letten wij minder op hen.

7339. *V.* Wanneer er niet uitbesteed wordt, betaalt gij dan het losse volk voor dit werk per uur?

A. Ja.

7340. *V.* Met hoeveel?

A. Circa 20 cent per uur.

7341. *V.* Vindt gij groot verschil tusschen uw eigen personeel en dat losse sjouwersvolk?

A. Ja, het eigen personeel is meer gehecht aan den patroon.

7342. *V.* Ondervindt gij uitingen van die gehechtheid?

A. Dat niet zoo zeer, als wel, dat zij niet alleen hun onvermijdelijken plicht doen, maar ook inderdaad de belangen van den patroon behartigen.

7343. V. Ons is door een getuige verzekerd, dat de verhouding in uwe fabriek eene gunstige is, en dit werd door hem mede toegeschreven aan den meesterknecht, die en de belangen van den patroon, en die van het werkvolk weet te behartigen. Is dit ook uw oordeel?

A. Ja.

7344. V. Hoe lang is die meesterknecht al bij u?

A. Sedert de oprichting der fabriek, ongeveer 14 jaren geleden.

7345. V. Openbaart zijn streven, om de belangen mede van het werkvolk te behartigen, zich ook daarin, dat hij met u over wenschen en grieven van de werklui spreekt?

A. Zeker. Ook is het wel gebeurd, dat hij ten opzichte van het later ophouden of vroeger beginnen met werken hunne belangen voorstond.

7346. V. Meent gij, dat dit op den duur ten goede komt ook aan de onderneming?

A. Ik geloof het wel, want hoe beter de belangen van den werkman behartigd worden, hoe meer hij gehecht wordt aan den patroon.

7347. V. Kunt gij over het algemeen een gunstig getuigenis van uw werkvolk afleggen?

A. Over het algemeen wel.

7348. V. Hoe lang is de werktijd?

A. 12 uren werkelijke arbeidsduur, tot 's avonds 8 uur.

7349. V. Wordt het 's avonds wel eens half tien à 10 uur?

A. Ja.

7350. V. Acht gij een 12urigen arbeidsdag als regel niet te lang?

A. Neen, want de menschen rusten wel eens en kunnen niet altijd geregeld voort. Zij zouden, als zij aanhoudend door konden werken, dat werk ook in 10 uren kunnen doen.

7351. V. Intusschen, aan hun avond hebben zij toch niet veel meer. Zou het inderdaad niet mogelijk zijn den tijd wat in te korten, zonder nadeel voor de onderneming?

A. De ondervinding zou dat moeten leeren. Er zouden meer menschen aangezet en er zou ook harder gewerkt moeten worden. Op andere fabrieken gebeurt dat wel, maar dan zijn de menschen, als zij thuis komen, ook op.

7352. V. Hebt gij nooit een proef in die richting genomen?

A. Neen.

7353. V. De menschen hebben vast weekloon, niet waar?

A. Ja, f 10, behalve de machinist, meesterknecht en melkknecht, die wat meer verdienen.

7354. V. Is juist, wat ons werd gezegd, dat er soms korter wordt gewerkt dan gewoonlijk, maar dat dan ook op het loon wordt gekort?

A. Ja, maar dat gebeurt zelden. De korting is 14 centen, en overwerk wordt betaald met 15 centen.

7355. V. Komt nacht- of Zondagswerk wel voor?

A. In de laatste 10 jaren niet.

7356. V. Genieten de menschen buiten hun loon nog inkomsten?

A. Zij zijn in een ziekenfonds en van onzentwege ook in de Haagsche Levensverzekeringmaatschappij voor geval van ongelukken.

7357. V. Betalen uitsluitend zij zelve dat ziekenfonds, of doet de firma daar ook iets aan?

A. Zij geven 10 cent per week, en de firma doet er f 100.— als minimum bij.

7358. V. Wie besturen dat fonds?

A. De firmanten, zonder medewerking van de werklieden.

7359. V. Zonder eenige medewerking van den kant van het werkvolk?

A. Ja.

7360. V. Dunkt u dat juist?

A. Ja.

7361. V. Waarom?

A. Ik zal u dit mededeelen. Voor een jaar of 5, 6 hadden de werklieden op ons initiatief een ziekenfonds opgericht. Op een zeker oogenblik was er f 300 in kas, en bij gelegenheid van de kermis hebben zij toen die som opgeëischt en opgemaakt. Wij hebben toen gezegd: „er kunnen altijd zieken komen, en wij kunnen hun dan het weekgeld niet maar zoo blijven uitbetalen, dus er moet een nieuw fonds worden opgericht, maar dat zal onder ons beheer en ons eigendom blijven; wanneer de firma echter mocht liquideeren, zal het aanwezige geld op dat oogenblik worden uitgekeerd aan de dan in dienst der onderneming zijnde werklieden”. Wij hebben dat zoo geregeld, omdat de werklieden, wanneer het fonds weder hun eigendom werd, misschien weder in de verleiding zouden komen om de kas te verdeelen, zoodat er op een tijd, dat er juist veel zieken waren, geen geld in kas zou zijn. Het volk heeft nu wel een man gekozen om na te gaan, hoe het fonds staat; doch deze maakt van zijn bevoegdheid geen gebruik, want de werklieden vertrouwen de patroons.

7362. V. Uwe mededeeling schijnt mij geen volkomen rechtvaardiging van den toestand, zooals hij nu bestaat. Ik begrijp volkomen, dat het betreurenswaardige feit, hetwelk gij hebt medegedeeld van de verdeling van het vroegere fonds, u genoot heeft eene andere regeling in te voeren; maar die ondervinding schijnt nog niet noodwendig te hebben moeten leiden tot den toestand, die er nu is. Er is een middenweg, n.l. eene regeling, volgens welke eene herhaling van het

door u medegedeelde feit onmogelijk zou zijn, maar niettemin, naar bij het reglement te stellen bepalingen, aan de werklieden medebestuur werd toegekend. Dunkt het u niet wenschelijk, dat er inderdaad zulk een medebestuur van de werklieden zij? Zij mogen u allen vertrouwen, en ik wil gaarne gelooven, dat daarvoor alle aanleiding bestaat; doch al ware het alleen maar om belangstelling op te wekken, als opvoedend middel en als contrôle, zou toch medebeheer van de werklieden wel in aanmerking verdienen te komen.

A. Zou medebestuur hier niet het denkbeeld geven van eigendom, zoodat zij wellicht op een gegeven oogenblik toch weer tot verdeeling zouden willen overgaan?

7363. V. Dat zou natuurlijk te voorkomen zijn door reglementaire bepalingen.

A. Hoe wil u het dan inrichten, zóó dat zij altijd contrôle kunnen uitoefenen?

7364. V. Moeten uitoefenen; ik bedoel niet alleen op het beheer, maar ook op de zieken en de uitkeeringen.

A. Daar hebben zij nu reeds contrôle op; zoodra er een ziek is, en dat weten de werklieden, wordt hij uit het fonds betaald.

7365. V. Acht gij het in allen gevalle niet wenschelijk, dat aan de werklieden geregeld mededeeling worde gedaan van de werking van het fonds? Gij hebt gezegd, dat de man, die door het werkvolk gekozen is om den stand van het fonds na te gaan, het niet doet; acht gij het nu niet wenschelijk, dat er aan de werklieden geregeld een gedrukt verslag worde verstrekt, hoe het met het fonds staat?

A. Dat kan zeer dienstig zijn.

7366. V. Door getuige Anthonissen is ons gezegd, dat er bij u in het geheel geen boete wordt toegepast, ook niet voor te laat komen — wat wel eens gebeurt, zeide hij. Is dat zoo?

A. Wanneer zij 10 à 15 minuten te laat komen, wordt er niets van gezegd.

7367. V. Is het uwe ondervinding, dat het bij een personeel van 30 man best kan gaan zonder boete?

A. Ja.

7368. V. Is het altijd zoo geweest, dat gij 's Zaterdagmiddags half één het loon uitbetaalt?

A. Ja.

7369. V. Wat heeft u genoopt dat te doen?

A. De reden daarvan is, dat degeen, die het loon 's middags uitbetaalt, 's Zaterdagavond nooit aan de fabriek is, en dus vóór dien tijd een staat moet hebben van korteren of langeren werktijd, met het oog op de overuren.

7370. V. Wanneer gij aanleiding vindt om een van uwe werklieden te ontslaan, waarschuwt gij hem dan eenigen tijd te voren?

A. Wanneer het ontslag niet plaats heeft om redenen van dronkenschap of diefstal, ja.

7371. V. Komt het voor, dat de werklieden van hun kant opzeggen?

A. Dat is in den laatsten tijd niet voorgekomen.

7372. V. Hebt gij veel te kampen met misbruik van sterken drank onder de werklieden?

A. Dat gebeurt nog al eens Zoodra gemerkt wordt, dat zij dronken zijn, dan moeten zij de fabriek uit. Dit is onlangs nog het geval geweest met een kuiper, die nog al sterk dronk. Op zekeren dag was hij dronken en moest toen van de fabriek weg. Deze heeft zich later om andere redenen opgehangen.

7373. V. Zijn dergelijke feiten van dronkenschap toch uitzonderingen, zóó dat gij in dat opzicht een gunstig getuigenis van uw personeel kunt afleggen?

A. Ja, maar wij hebben anderhalf jaar geleden een ongeveer gelijk geval gehad, doch dit geschiedde buiten het werk.

7374. V. Waren het feitelijk voorgekomen ongelukken, die u noopten een verzekering voor uwe werklieden bij de Haagsche Maatschappij te sluiten?

A. Neen, bij ons zijn nooit ongelukken van eenig belang voorgekomen. Maar ik heb het gedaan naar het voorbeeld van mijn broeder, die ook een boterfabriek heeft, en waar een man indertijd tusschen de walzen is geraakt. Mijn broer keert nu nog elke week aan dien man f 12 uit, maar heeft zich na dit geval verzekerd.

7375. V. Zijn in uwe fabriek ook niet kleine ongelukken voorgekomen, waardoor degeen, dien het trof, gedurende enkele weken zijn arbeid niet kon verrichten?

A. Ja, eenigen tijd geleden is dit met een man gebeurd, die door onvoorzichtigheid kokend water over het been had gekregen. Wij hebben toen, hetgeen hij uit het ziekenfonds ontving, tot zijn volle loon aangevuld.

7376. V. Getuige Anthonissen heeft ons verteld van eene poging, door u gedaan, om de menschen van coles en steenkolen te voorzien, welke poging echter niet al te best geslaagd zou zijn.

A. Dit laatste kan ik niet toegeven. Wanneer wij steenkolen voor de fabriek krijgen, laten wij wel eens een waggon voor onze werklieden meekomen, waardoor zij de kolen natuurlijk veel goedkooper hebben dan bij de gewone handelaars. Dit wordt dan altijd uit het ziekenfonds betaald.

7377. V. Maar ik meende straks van u vernomen te hebben, dat het ziekenfonds altijd te kort kwam?

A. Wij hebben de vaste verplichting op ons genomen om altijd f 100 bij te dragen, en daardoor kan het zulk eene uitkeering lijden.

7378. V. Anthonissen beweerde toch, dat hij u eens het denkbeeld aan de hand had gedaan, om met het oog op steenkolen, enz. een soort coöperatieve vereeniging onder de werklieden op te richten, maar dat zij er niet van wilden weten; is dat niet juist?

A. Dat is juist; daartoe waren ze niet te bewegen.

7379. V. Zijn er nog andere bemoeiingen in uw fabriek in het belang van de werklieden?

A. Neen.

7380. *V.* Hoe dikwijls laat gij uw ketel schoonmaken?

A. 2- of 3maal in het jaar, naardat de ingenieur inspectie verricht.

7381. *V.* Wanneer geschiedt dit?

A. Niet altijd op Zondag. Wij besteden het werk uit aan een man in Amsterdam, die het werk door jongens laat doen. Wij hebben twee ketels.

7382. *V.* Gij kunt dus altijd den ketel volkomen koud laten worden?

A. Ja.

7383. *V.* Hoe oud zijn die jongens, waarvan gij hebt gesproken?

A. 16 of 17 jaar.

N. COHEN.

A. KERDIJK, Voorzitter.

KOLKMAN.

W. M. VISSER.

W. H. J. ROIJAARDS, *Adj.-secretaris.*

Verhoor van Jacob Schreijers, oud 25 jaar, sigarenmakersgezel bij den heer F. Van Liemt, te Haarlem.

7384. De Voorzitter: Hoe lang werkt gij al bij den heer Van Liemt?

A. 5 jaar.

7385. *V.* Werkt gij met een bosjesjongen?

A. Neen, doch ik heb wel een jongen voor behulp.

7386. *V.* Door wien gebeurt het strippen?

A. Ook door een jongen.

7387. *V.* Niet door volwassenen?

A. Bij ons niet.

7388. *V.* Gij werkt dus met den vorm. Is dit minder voordeelig dan het werken met een bosjesjongen?

A. Ja. Indien men met een goeden bosjesjongen werkt, kan men allicht *f* 2.50 of *f* 3 's weeks meer verdienen.

7389. *V.* Betaalt de patroon die jongens nu?

A. Neen, de sigarenmakers betalen altijd de jongens zelf.

7390. *V.* De stripjongens ook?

A. Ja.

Enquête. — Haarlem.

7391. *V.* Is dit werkelijk altijd het geval?

A. Waar ik gewerkt heb, wel.

7392. *V.* Hoeveel verdient gij nu?

A. Gemiddeld *f* 9 in de week, waarvan de jongen dan reeds betaald is.

7393. *V.* Slaat gij er maar een slag in, of hebt gij er aantekening van gehouden?

A. Dit laatste niet, doch het kan gemiddeld maar zeer weinig meer wezen. Dat is een laag cijfer.

7394. *V.* Zijn de loonen bij den heer Van Liemt dan lager dan bij anderen?

A. Het zijn de slechste niet, er zijn er beter en minder ook.

7395. *V.* Moet gij u stipt aan den werktijd houden?

A. Als wij 't vragen, mogen wij verzuimen, maar op te laat komen staat boete.

7396. *V.* Hoe lang werkt gij op een dag?

A. 12 uren.

7397. *V.* Wordt er alle dagen van de week geregeld doorgewerkt?

A. Ja, alleen 's Maandags zijn wij maar een uur of 4, 5 op den winkel. Dan werken wij de restanten van de vorige week af, want op dien dag ontvangen wij de droge tabak, die dan gevocht wordt voor den Dinsdag.

7398. *V.* Getuigen hebben ons verklaard, dat de sigarenmakers wel meer zouden kunnen verdienen, als zij den Maandag ook goed doorwerkten.

A. Al zouden zij 't willen, 't zou niet altijd kunnen, bij gebrek aan gevochte tabak.

7399. *V.* Is het dus bepaald onjuist, dat er op Maandag minder gewerkt wordt, omdat men dat nu eenmaal zich tot gewoonte heeft gemaakt?

A. Ja; bij ons op de fabriek zijn er 2 van de 6, die ook voor zich zelven werken, en dat vooral op Maandag doen, omdat zij denken: wij kunnen toch niet gespannen doorwerken.

Ik zelf scheid er uit om 4 uur bijv., aangezien ik 's avonds nog voor een anderen patroon werk.

7400. *V.* Dus van Maandaghouden is hierbij geen sprake?

A. In 't geheel niet.

7401. *V.* Een getuige heeft ons verklaard, dat er bij den heer Van Liemt zijn, die den heelen Maandag en Dinsdag thuis werken; is dat zoo?

A. Ja, een van de beide lui, waarvan ik sprak, blijft wel eens weg tot Donderdag.

7402. *V.* Waarom doen zij dat? Is dat voordeeliger?

A. Het is voordeelig, want die sigaren verkoopt hij zelf.

7403. *V.* Dus het gebeurt niet op verlangen van den heer Van Liemt?

A. Neen, maar die vindt het goed.

7404. *V.* Werkt gij geregeld 's avonds?

A. Ja, anders kwam ik er niet. Ik werk elken avond tot half elf, elf uur, soms half twaalf.

7405. *V.* Dus na een feitelijkten werkdag van 12 uren, legt gij er elken avond nog een paar uren extra op?

A. Ja.

7406. *V.* Werkt gij 's avonds ook voor een patroon, of slijt gij de sigaren, die gij dan maakt, zelf?

A. Neen, dan werk ik ook voor een patroon. Een van mijn kameraads slijt zijn sigaren wel zelf.

7407. *V.* Bij voorkeur in kroegen?

A. Neen, dat mag eens een enkel kistje zijn, maar meestal verkoopt hij ze aan kennissen, familie en kleine winkeltjes.

7408. *V.* Is het de gewoonte om voor dat avondwerk een jongen mede naar huis te nemen?

A. Ja, dan heeft men een beetje behulp. Een is er, die elken avond een jongen meeneemt en hem dan tevens zoo'n beetje het vak leert, maar ik neem 's Maandags om 5 uur den stripjongen mede, dan kan ik zelf wat beter doorwerken.

7409. *V.* Is het u niet bekend, dat het verboden is om een jongen 's avonds na 7 uur te laten werken?

A. Die jongen is boven de 16 jaar.

7410. *V.* Werken de jongens op de dagen, dat aan de fabriek tot half negen gewerkt wordt, ook zoolang?

A. Neen, die gaan om 7 uur heen.

7411. *V.* Wordt daaraan stipt de hand gehouden?

A. Ja, in den laatsten tijd wel.

7412. *V.* Wat noemt gij den laatsten tijd?

A. Dat kan ik zoo precies niet zeggen, maar een tijd geleden kwam de patroon met een courant in de hand op de werkplaats. Daar stond een waarschuwing in van een hooggeplaatst persoon, en toen zeide hij: „ik dacht niet, dat die wet zoo streng gehandhaafd werd, maar voortaan moeten de jongens om 7 uur weg”.

7413. *V.* Kunt gij er niet zoo ongeveer een slag in slaan, wanneer dit gebeurd is?

A. Misschien een week of drie geleden.

7414. *V.* Is er vóór dien tijd nooit iemand op de werkplaats geweest om te komen zien, of de wet wel behoorlijk werd nageleefd?

A. De laatste vier dagen hebben wij pas met licht gewerkt.

7415. *V.* De wet werkt reeds van 1 Januari 1890 af. Is er in die anderhalf jaar nooit bv. een beambte van politie komen kijken?

A. Neen, geen mensch.

7416. *V.* Hangt er in de werkplaats een arbeidslijst met de namen van de jongens?

A. Ja.

7417. *V.* Staan daarop ook de uren, waarop de jongens werken?

A. Dat weet ik niet.

7418. *V.* Bemoeit de heer Van Liemt zelf zich veel met het werk?

A. Ja, hij is veel op de fabriek.

7419. *V.* Ons is gezegd, dat op zekere fabriek de zoon van den patroon, een jongmensch, die nog te jong is om gezag uit te oefenen, de verdeling van het werk heeft; kon dat slaan op de fabriek van den heer Van Liemt?

A. Neen, mijn patroon is ongehuwd; dat kan zijn bij Wesseling of Voet.

7420. *V.* Waar hebt gij gewerkt, voordat gij bij den heer Van Liemt kwaamt?

A. Een jaar bij zekeren Noman, die zich doodgeschoten heeft, en vier weken, als hulp, bij zekeren Bos, beiden te Heemstede.

7421. *V.* Wordt door de andere werklieden bij den heer Van Liemt meer dan f 9 verdiend?

A. Neen, minder, ik verdien het meeste.

7422. *V.* Kunt gij u zelve een bekwaam sigarenmaker noemen?

A. Ja.

7423. *V.* Hoeveel stuks sigaren maakt gij per week?

A. Dat is erg ongelijk en hangt veel van de soort tabak af; ik maak meestal 2000 stuks à 2200, ook wel eens 1900 of 2400 Maar ik werk 's Maandags slechts tot 3 à 4 uur.

7424. *V.* Hebt gij tehuis eene aparte gelegenheid om te werken?

A. Ja, des zomers op den zolder, maar des winters in het huisvertrek.

7425. *V.* Hoeveel vertrekken hebt gij?

A. Een woonkamer en een voorkamer.

7426. *V.* De voorkamer is zeker de pronkkamer, zoodat gij eigenlijk om te leven, te huizen en te koken maar één vertrek hebt?

A. Ja, maar ik heb nog een keukentje, waarin des zomers gekookt wordt.

7427. *V.* Gij slaapt echter in het huisvertrek?

A. Ja.

7428. *V.* Met kinderen?

A. Ik heb één kind.

7429. *V.* Geeft uw werk in een vertrek, dat tevens tot slaapkamer moet dienen, geen onaangename lucht?

A. Natuurlijk, en dan veroorzaakt vooral het drogen van de tabak, wat in een kleinen oven van het fornuis moet geschieden, een sterken, benauwenden damp.

7430. *V.* Hebt gij ons nog iets te vertellen?

A. Ik zou zeer voor een normalen arbeidsdag van hoogstens acht uren zijn, omdat sigarenmakerijen altijd stinkend en benauwd zijn, en er altijd stof ligt.

7431. *V.* Wordt het lokaal bij den heer Van Liemt dan nooit schoongemaakt?

A. Dat kunnen wij zelf doen, wanneer wij dat willen. Wij doen dit wel eens 's Maandags.

7432. *V.* Verdient gij daarmede nog iets?

A. Niet anders dan een glaasje bier.

7433. *V.* Hebt gij nog iets op het hart?

A. Ja, ik zou het zeer nuttig vinden, wanneer de leertijd der kinderen tot het 14de jaar verlengd werd.

7434. *V.* Maar wat zouden de ouders daarvan zeggen?

A. Zooals het nu staat, zouden zij het niet plezierig vinden, omdat zij het dubbeltje of het kwartje, dat door het kind verdiend wordt, al te veel noodig hebben. Maar als misschien op den langen duur het een en ander verbetert, dan is het wel mogelijk, dat zij het gaarne zullen willen hebben.

J. SCHREIJERS.

A. KERDIJK, *Voorzitter.*

KOLKMAN.

W. M. VISSER.

W. H. J. ROIJNAARDS, *Adj.-secretaris.*

Verhoor van Gerrit Van der Haagen, oud 34 jaar, meesterknecht in de Haarlemsche Drukkerij-Maatschappij, te Haarlem.

7435. De *Voorzitter*: Wij hebben u verzocht hier te komen naar aanleiding van een mededeeling van een vroegeren getuige, die op een vraag omtrent de uitbetaling van het loon antwoordde, dat de uitbetaling zeer ongeregeld ging. Is dit zoo?

A. Ik ben niet zoozeer van de kantoorzaken op de hoogte, doch ik ben belast het loon uit te betalen, wanneer het door de directie wordt verzocht. Soms is de waarnemende directeur niet aanwezig, of wellicht niet bij machte het loon aan mij af te dragen.

7436. *V.* Is niet de heer Nierstrasz te 's Hage directeur?

A. Ja.

7437. *V.* De getuige Brauckmann zeide, dat het herhaaldelijk is gebeurd, dat het loon niet werd uitbetaald.

A. Zaterdag is de dag, voor de uitbetaling van het loon bestemd; doch het wordt wel eens Maandag of Dinsdag, en het loon blijft ook wel eens een week staan.

7438. *V.* Genoemde getuige gebruikte de uitdrukking, dat hij zeer blij was, wanneer hij twee weken achter elkaar het loon ontving. Is dit zoo?

A. Dit is wel wat sterk gesproken.

7439. *V.* Is het op Goeden Vrijdag van dit jaar niet gebeurd, dat het loon in geen vier weken was uitbetaald?

A. Ja. De heer Nierstrasz moest een gevaarlijke operatie ondergaan en kon zich niet met de zaken bemoeien. De correspondentie ging toen door bemiddeling van zijn broeder, doch toen deze op reis naar Duitschland ging, was er geen geld te krijgen.

7440. *V.* Was er toen dan geen orde op de geldelijke zaken gesteld?

A. Neen.

7441. *V.* Toen is er een werkstaking geweest, niet waar?

A. Ja, hoofdzakelijk door opruiing van één van het personeel.

7442. *V.* Getuige verklaarde, van Goeden Vrijdag sprekende, dat na die werkstaking het geld toen gekomen is. Is dat zoo?

A. Dat kan zijn, maar niet als gevolg van de werkstaking, want de patroon is niet onbillijk. Als hij bij machte is het loon uit te betalen, doet hij dat.

7443. *V.* Gij spreekt eenerzijds van opruien en anderzijds van de billijkheid van den patroon. Maar vindt gij het niet hoogst natuurlijk, dat de menschen onwillig worden, als zij in vier weken geen geld ontvangen? Ware 't niet plicht geweest van den patroon om voor de geldquaestie te zorgen, vóór hij zich aan eene operatie ging onderwerpen?

A. Dat is zeker waar, maar de werkstaking is het gevolg geweest van opruiing van iemand, die liever ging visschen, dan dat hij werkte.

7444. *V.* Dunkt u, dat van opruien mag gesproken worden, waar zóó onbehoorlijk wordt gehandeld tegenover de werklieden? Geen wonder waarlijk, dat het geduld der werklieden ten einde was.

A. Zeker. Ik zelf heb ook moeten wachten.

7445. *V.* Gij zeidet, dat het komen van het geld toen niet het gevolg was van de werkstaking. Maar het is toen toch na de werkstaking gekomen?

A. Dat kan ik zoo precies niet zeggen; het is wel mogelijk, maar niet als gevolg van die staking.

7446. V. Is het nog wel eens meer gebeurd, dat het geld verscheiden weken niet werd uitbetaald?

A. Ja.

7447. V. Was de heer Nierstrasz toen ook in 't ziekenhuis?

A. Hij is eerst bij zijn mama geweest, toen in 't ziekenhuis in Den Haag, later in dat te Rotterdam. Ik weet niet zoo precies, hoe dat is samengevallen.

7448. V. Staat het u, die als meesterknecht er het meest belang bij had, niet duidelijk voor den geest, wat van een en ander de bijzondere oorzaak is geweest?

A. Neen, want dat zijn kantoorzaken, die buiten mij om gaan.

7449. V. Ik bedoelde de bijzondere oorzaak, waarom het loon niet werd uitbetaald.

A. Het is ook wel voorgekomen, omdat de heer Nierstrasz op reis was of bij zijn mama.

7450. V. De niet-betaling was dus niet altijd het gevolg van een acuten ziekte-toestand van den patroon?

A. Dat kan ik althans niet verklaren, want in de meeste gevallen was mij de oorzaak onbekend.

7451. V. Hebt gij nooit eens over deze quaestie met den heer Nierstrasz gesproken?

A. Ja wel, en hij zeide ook steeds, dat hij dat gaarne anders wilde doen.

7452. V. Hebt gij hem dan niet gezegd, dat het niet aanging, zijn werklieden te behandelen als Turkije zijn ambtenaren?

A. Ik heb daarop wel eens gewezen, hoewel niet in zulke sterke bewoordingen als u bezigt; maar mijnheer zeide dan, dat het wel terecht zou komen, want dat hij ook wel eens een extratje gaf.

7453. V. Hij scheen er dus geen been in te zien om de menschen te dwingen op den borg te leven, want dit moest het gevolg zijn van zijn handelwijze?

A. Mijnheer denkt, geloof ik, dat men nog wel wat kan sparen, want hij zeide op mijne opmerkingen ook wel eens: „gij kunt u wel eens een week redden.”

7454. V. Hoe gaat het nu?

A. Nu gaat het goed. Brauckmann zal niet hebben kunnen zeggen, dat hij nog een cent te vorderen heeft.

7455. V. Neen, hij zeide, dat gij 5 weken geleden hebt medegedeeld, dat voortaan geregeld zou worden uitbetaald. Waart gij tot die verklaring gemachtigd?

A. Neen, maar mijnheer zeide mij, dat de zaken vooruitgingen en voortaan beter orde op de betaling zou gesteld worden; en daaruit heb ik afgeleid, dat wekelijks het loon zou worden betaald.

7456. V. Hebt gij als meesterknecht niet dikwijls last gehad van zóó ongeregelde toestand?

A. Zeker; ik had daardoor onwillig personeel en

moest veel door de vingers zien, omdat ik het innerlijk met het volk eens was. Ik heb ook meermalen zenuw-hoofdpijn gehad; want aan den eenen kant had ik last met de klanten, en aan den anderen met het personeel.

7457. V. Hebt gij ooit meer gehoord van zulk een toestand als op de drukkerij, waar gij thans zijt, tot nu toe geheerscht?

A. Neen. Alleen heb ik ook wel eens gehoord, dat het in Den Haag nog eens op een drukkerij is voorgekomen.

7459. V. Wordt er bij u nooit des avonds laat gewerkt?

A. Hoogst zelden; deze week hebben wij bij uitzondering een dag tot 's nachts 1½ uur gewerkt.

7460. V. Wordt er niet laat gewerkt, doordat er niet veel te doen is?

A. Neen, het personeel is groot genoeg. Ik ga van het idee uit, dat, hoe minder men van een mensch vergt, hoe meer hij werkt.

7461. V. Wat acht gij een redelijken arbeidsduur?

A. 10 uren daags.

7462. V. Houdt gij het er voor, dat, wanneer de menschen langer werken, dit op den langen duur niet voordeelig is voor den patroon?

A. Zeker, langer dan 12 uren per dag acht ik nadeelig.

7463. V. Geloof gij, dat in dien tijd van het 10de tot het 12de uur het arbeidsvermogen zeer afneemt?

A. Dat hangt veel af van den fysieken toestand van den persoon. In de meeste gevallen kan een mensch, naar ik meen, 12 uren werken, zonder dat het arbeidsvermogen afneemt.

7464. V. Maar gij prefereert 10 uren, ook in het belang van het werk?

A. Ja.

7465. V. Hebt gij in uw leven dikwijls langer gewerkt?

A. 8 jaar geleden werkte ik van 's morgens 6 tot 's avonds 11 uur, en van den Vrijdag op den Zaterdag den nacht door.

7466. V. Waar was dat?

A. In dezelfde fabriek; maar die stond toen onder een ander beheer.

7467. V. Aan wien behoorde toen de zaak?

A. Aan de firma Heseker.

7468. V. Werkten de jongens toen ook zoo lang?

A. Die werkten gewoonlijk niet later dan tot 10 uur.

7469. V. Werkten dus toen de jongens van 14 of 15 jaar geregeld van 6 uur 's morgens tot 10 uur 's avonds?

A. Neen, de jongens beneden de 16 jaar gingen in den regel om 8 uur naar huis; hadden zij echter werk, dat af moest, dan werd het wel eens 9 uur.

7470. V. Er hangt zeker een arbeidslijst in de werkplaats?

A. Ja.

7471. V. Gaan de jongens, evenals het volwassen personeel, nu in den regel om 6 uur naar huis?

A. Ja.

7472. V. Wanneer er echter 1 of 2 uren overgewerkt wordt, blijven zij dan medewerken?

A. Dan werken zij niet langer dan tot 7 uur.

7473. V. Is er bij u eene gelegenheid om de handen te wasschen?

A. Zeker.

7474. V. En doen zij het?

A. Ja, wanneer zij naar huis gaan.

7475. V. Maar in den kleinen schafttijd, wanneer zij hun boterham eten?

A. Dan zijn er sommigen, die het doen. Niet naar aanleiding van de enquête, maar reeds vroeger, had ik bemerkt, dat er loodoxyde aan de handen bleef kleven, en daarom maan ik de jongens steeds aan zich de handen te wasschen.

7476. V. Maar het is een toer om het van hen gedaan te krijgen?

A. O ja, sommigen nemen zelfs de letters in den mond.

7477. V. Gebruikt gij de jongens ook voor het distribueeren?

A. Ook wel.

7478. V. Kunt gij maken, dat die zich aan het wasschen houden?

A. Ja, die stuur ik eenvoudig naar de pomp.

7479. V. Waar is die pomp?

A. In de werkplaats zelf.

7480. V. Is er ook een handdoek met zeep aanwezig?

A. Die hebben zij in den regel zelf.

7481. De heer Heyligers: Hoe lang zijt gij bij het vak?

A. 20 jaren.

7482. V. Gij zijt nu meesterknecht, maar hebt u toch vroeger ook met letterzetten bezig gehouden. Hebt gij nooit last met uwe gezondheid gehad?

A. Neen.

Enquête. — Haarlem.

7483. V. Gij ziet er ten minste gezond uit.

A. Ik heb mij ook altijd, van jongs af aan, in acht genomen voor het lettervergif.

7484. V. Gij hebt dus nooit last gehad van vermoeidheid in de beenen, koliek of dergelijke verschijnselen van loodvergiftigen meer?

A. Neen, wel van vermoeidheid in de oogen.

7485. De Voorzitter: Wat voor soort licht hebt gij op de werkplaats?

A. Vroeger gas, zwaluwstaarten, wat zeer hinderlijk was; tegenwoordig petroleum in de groote sépulchielampen.

7486. V. Worden de letterkasten geregeld schoongemaakt?

A. Ja.

7487. V. Waar?

A. Buiten aan de poort.

7488. V. Gebeurt het nooit door de ramen?

A. Dat kan niet, want wij ontvangen ons licht door een glazen dak.

7589. V. Hoe wordt er dan geventileerd?

A. Door de ramen open te zetten; bovendien zijn er twee kolossale luchtkokers.

7490. V. Wordt er op vaste tijden schoongemaakt?

A. Ja, eens in het jaar; ditmaal is het echter niet gebeurd, met het oog op een voorgenomen verbouwing, die echter niet is doorgestaan.

7491. V. Maar afgezien van dien grooten schoonmaak?

A. De lokalen worden eens per dag geveegd, na vooraf besprenkeld te zijn, en des Zaterdag tweemaal.

G. VAN DER HAAGEN.

A. KERDIJK, Voorzitter.

KOLKMAN.

W. M. VISSER.

J. C. TH. HEYLIGERS.

W. H. J. ROJJAARDS, Adj.-secretaris.

Verhoor van Godefriedus van Kessel, oud 72 jaar, kleerbleeker, te Overveen.

7492. De Voorzitter. Is juffrouw Longepée, die wij hier als getuige gehad hebben, nog al een geschikt meisje?

A. Zij is 10 à 12 jaar bij mij in dienst. Zij is goed voor haar werk.

7493. V. Hoeveel ongehuwde meisjes hebt gij in uw dienst?

A. 5 op het oogenblik.

7494. V. Wonen ze bij u in?

A. Ja.

7495. V. Mogen ze 's avonds uitgaan?

A. Ja, tot 10 uur.

7496. V. Door een bleekersbaas is ons gezegd, dat het wanhopig is, dat zij altijd zoo te laat thuis komen. Is dat bij u, ook zoo?

A. Bij mij is dat niet zoo erg.

7497. V. Juffrouw Longepée vertelde ons, dat zij verlof moeten vragen om later uit te blijven. Is dit zoo?

A. Ja. Zij moeten dan aan de achterdeur kloppen, en dan sta ik of mijn vrouw voor haar op.

7498. V. Houden zij zich dan aan dat uur?

A. Ja.

7499. V. Hebt gij de meisjes liever bij u in den kost of niet?

A. In Overveen, dat een vrij welvarend dorp is, kan men niet veel getrouwde vrouwen krijgen.

7500. V. Ik maak daaruit op, dat gij liever getrouwde vrouwen hebt; doch ik bedoelde, of gij de meisjes niet liever bij een ander in den kost zoudt zien?

A. Ja, maar daarvoor is geen gelegenheid.

7501. V. Wat verdienen de meisjes?

A. Longepée heeft f 3.75, en de anderen hebben f 2.50 en f 2.25, benevens den kost.

7502. V. Wat hebben de getrouwde vrouwen?

A. f 4 's weeks en den halven kost, want zij gaan 's middags naar huis. Dit is waarlijk niet min.

7503. V. Die vrouwen hebben kinderen, die zij uitbesteden; weet gij ook, wat zij daarvoor betalen?

A. Neen, maar dat zal niet zoo veel wezen.

7504. V. Hoeveel mannen hebt gij in dienst?

A. Vier.

7505. V. En wat verdienen die?

A. Ik heb er een van f 5, een van f 6, een vrijgezel van f 3.25, en een, dien ik uit medelijden houd, die alleen den kost verdient.

7506. V. Op hoeveel schat gij den kost?

A. Ik denk op f 4 of f 3 50, dat weet ik niet zoo precies, want ik heb ook zelf vee en teel mijn eigen groente. Ik gooi het een zoo door het ander.

7507. V. Wordt er elken dag vleesch gegeten?

A. Varkensvleesch ja, zooveel zij willen, en 's Zondags ook ossenvleesch.

7508. V. Hoe is de werktijd?

A. Van 's morgens 6 tot 's avonds 7 uur voor de vrouwen.

7509. V. Al sedert lang?

A. Ongeveer een jaar.

7510. V. Kort na de invoering van de wet zijt gij begonnen met de vrouwen om 7 uur te laten eindigen met den arbeid, niet waar?

A. Ja.

7511. V. Zijt gij daarna echter niet weder begonnen, de vrouwen toch tot 8 uur te laten werken?

A. Tot 8 uur nooit.

7512. V. Juffrouw Longepée heeft ons gezegd, dat, toen de wet pas was ingevoerd, de arbeid om 7 uur is geëindigd, maar dat dit slechts een week heeft geduurd, en dat de daarop volgende week en vervolgens het werk weer heeft geduurd tot 8 uur.

A. Zij kan gelijk hebben, dat het wat langer is geweest dan tot 7 uur, maar dan stond de machine stil, het was dan alleen wat wegbrengen of vouwen.

7513. V. Dat was toch even goed werk. Dewaarheid is dus, dat gij, na u eerst aan de wet te hebben gehouden, daarna toch weer op de oude wijs zijt doorgegaan?

A. Ik heb ten minste na 7 uur laten werken.

7514. V. Wat heeft u daartoe bewogen?

A. Daar kan ik zoo geen reden voor geven. Anderen deden het ook.

7515. V. Gij wist dus, dat het niet mocht, maar gij deedt het, omdat gij het anderen ook zaagt doen?

A. Ja, maar de getrouwde vrouwen gingen toch op tijd weg.

7516. V. De wet maakt te dezen opzichte geen onderscheid tusschen getrouwde en ongetrouwde vrouwen. Werd van gemeentewege niet op de naleving van de wet toegezien?

A. Ik ben toen bij den Burgemeester geweest om inlichtingen, en die heeft mij gezegd, dat er wel heeren bij mij zouden komen. Ik heb echter niemand gezien. Later heb ik gehoord, dat de veldwachter moest toezien op de naleving van de wet, en die ziet de vrouwen altijd bij mij weggaan.

7517. V. Is die veldwachter nooit eens komen kijken, of gij de wet niet overtraadt?

A. Neen; ik heb niemand op mijn bleek gezien, alleen een veertien dagen geleden is de lijst, die op mijn bleek hangt, opgenomen.

7518. V. Op die lijst staat toch zeker, dat voor alle vrouwen de arbeid om 7 uur moet eindigen?

A. Ja.

7519. V. Gij zijt thans teruggekeerd tot de naleving der wet, niet waar?

A. Ja.

7520. V. Zijt gij daar niet Dinsdag vóór 8 dagen mede begonnen?

A. Ik geloof, dat het iets eerder is geweest.

7521. V. Toen gij nu weder begonnen zijt met u tot den voorgeschreven tijd te beperken, was dat omdat de meisjes u te verstaan hadden gegeven, dat gij niet langer mocht laten werken?

A. Bij mijn weten niet.

7522. V. Ik heb juffrouw Longepée gevraagd, sedert wanneer men begonnen is het werk weder om 7 uur te doen eindigen, en zij zeide: Dinsdagavond. Dat was verleden week Dinsdag. Is dat niet zoo?

A. Neen, dat is langer geleden dan 14 dagen.

7523. V. Is er toen een einde gekomen aan al het werk?

A. Er is niets meer gedaan.

7524. V. Gingen, zooals ik van u meen verstaan te hebben, de getrouwde vrouwen reeds vroeger om 7 uur naar huis?

A. Ja.

7525. V. Juffrouw Longepée zeide toch, dat, toen zij niet langer behoefde te werken dan tot 7 uur, de droogsters geweigerd hebben om tot 8 uur te werken.

A. Mij hebben zij daarvan niets gezegd.

7526. V. Gelooft gij, dat tot nu toe op de bleekerijen de wet vrij algemeen niet is nageleefd?

A. Ja, op de andere zaken werd meer gelet dan op de bleekerijen; ik weet dit tenminste van hooren zeggen.

7527. V. Hebt gij gehoord, dat er van overheidswege, wat de uitvoering van de arbeidswet betreft, op de bleekerijen minder werd gelet dan op andere industrieën?

A. Ja, omdat die overtreding bij de bleekerijen niet van zoo ernstigen aard is.

7528. V. Zijt gij van plan u thans stipt te houden aan de wet?

A. Zeker, waarom niet?

7529. V. Ik hoop het voor u, want het is uw plicht u aan de wet te houden.

A. Het is een toer voor bleekerijen.

7530. V. Maar het gaat toch, naar het schijnt?

A. Ja, met horten en stooten.

7531. V. Het meisje Longepée heeft ons verteld, dat zij nu reeds in den korten tijd, dat gij u stipt aan

de wet houdt, ondervonden had, hoe zij meer dan vroeger 's avonds voor zich zelve iets kon uitvoeren. Kunt gij dat bevestigen?

A. Daar zal ik niets van zeggen. Maar nu is het nog eens de moeite waard om naar Haarlem heen en terug te loopen. Maar ik zeg ook, dat zij een meid is, die graag den boel bij elkaar houdt en geen gaten in de kousen laat zitten.

G. VAN KESSEL.

A. KERDIJK, Voorzitter.

KOLKMAN.

W. M. VISSER.

J. C. TH. HEYLIERS.

W. H. J. ROIJJAARDS, Adj.-secretaris.

Verhoor van Franciscus Van Lietm, oud 37 jaar, sigarenfabrikant, te Haarlem.

7532. De Voorzitter: Hoeveel menschen hebt gij te werk?

A. Groot en klein: 13.

7533. V. Hoeveel jongens zijn daarbij beneden de 16 jaren?

A. Zeven.

7534. V. Er is ons door een getuige medegedeeld, dat door verscheidene van uwe werklieden niet de geheele week door gewerkt wordt. Wat is daarvan de reden?

A. Drie of vier hebben huiswerk, hetzij zij aan kennissen sigaren kwiteeren, of wel aan herbergen leveren. Vroeger vroegen zij daarvoor onophoudelijk vrij, maar toen heb ik hun voorgesteld om daarvoor den Maandag te bestemmen, omdat er dan toch niet geregeld wordt doorgewerkt.

7535. V. Maar het komt toch ook wel op Dinsdag voor?

A. Dat wil zeggen: halve dagen.

7536. V. Blijven zij, die bij u des Maandags werken, den ganschen dag aan den arbeid?

A. Er wordt wel eens een uurtje gestolen, doordat zij bijv. 's avonds tegen donker weggaan.

7537. V. Is het waar, dat er 's Maandags geen voldoende tabak is, omdat de nieuwe tabak, die verwerkt moet worden, niet gevocht is?

A. Dat is onwaar.

7538. V. Schreijers zeide, dat hij 's Maandags maar tot een uur of 4 op den winkel is. Is dit zoo?

A. Dit gebeurt bij mij niet zoo reglementair. Indien iemand op Maandag werken wil, zal ik hem dat niet beletten.

7539. V. Wanneer zij op Maandag niet werken, is dit dan door Maandaghouden of door thuis werken?

A. Meest door Maandaghouden. Schreijers doet dit niet, doch ik betwijfel, of ze hun dag wel nuttig besteden.

7540. V. Schreijers zelf zeide: „ik schei er om 4 uur met werken uit, omdat ik 's avonds voor een anderen patroon werk. Ik vroeg hem, of er van Maandaghouden geen sprake was, en hij zeide: „neen”.

A. Ja, hij werkt thuis voor zijn vader.

7541. V. Hij zeide, dat hij geregeld thuis werkte.

A. Ik hem wel eens gezegd, dat ik liever had, dat hij bij mij langer werkte, omdat hij dan ook meer aan zijn leven zou hebben. Wanneer ze Maandag goed werken, kunnen ze de geheele week beter voort dan nu. Zij weten echter zelf hun leven en werken niet te regelen.

7542. V. De andere dagen wordt toch geregeld doorgewerkt?

A. Ja.

7543. V. Ik heb hem gevraagd, of het waar was, dat sigarenmakers meer zouden kunnen verdienen, indien ze 's Maandags geregeld werkten, waarop hij antwoordde, dat dit niet altijd zou kunnen bij gebrek aan bevochtigde tabak. Is dit niet zoo?

A. Wat mij betreft, is dit een groote onwaarheid. Ik geef hun juist den raad om 's Maandags meer te werken.

7544. V. Verdienen zij meer met dat thuiswerken?

A. Als zij hun eigen tabak verwerken, verdienen zij wat meer.

7545. V. En worden die sigaren dan meest in herbergen verkocht?

A. In den regel.

7546. V. Gij laat niet thuis werken?

A. Neen, contrôle buiten 't huis op onze grondstof is zoo bezwaarlijk.

7547. V. Meergenoemde getuige vertelde, dat hij gemiddeld f 9 in de week verdient. Is dat juist?

A. Ja.

7548. V. Als hij werkt, werkt hij dan goed?

A. Nu, dat heeft niet over. Hij is een goed werkman en heeft ook een goed karakter, maar hij is wat traag, hetgeen ik toeschrijf aan zijn gestel.

7549. V. Hij zeide, dat hij van 1900 tot 2400 sigaren per week maakt; dat is toch een vrij groot cijfer, niet waar, vooral als men bedenkt, dat hij 's Maandags niet vol werkt?

A. Redelijk, ja; maar om dat te krijgen wordt niet van Maandag tot Zaterdag streng doorgewerkt. Maar men kan het den menschen niet ten kwade duiden. Door dat aanhoudend zitten en 't gebruik van sterken drank

op Zondag zijn zij Maandag niet zoo dadelijk in de goede stemming om aan te pakken.

7550. V. Toen er werd gewaagd van een man, die 3000 stuks per week maakte, werd er gezegd: „o ja, maar dat doet er bijna niemand”.

A. Dat is zeker Modoo, die maakt er wel 4000, en werkt dan nog niet eens de geheele week, want op Maandag stript hij.

7551. V. Bij u wordt immers door de jongens gestript?

A. Ja.

7552. V. Hebt gij een arbeidslijst in de werkplaats hangen?

A. Ja, gisteren is die nog afgeteekend geworden.

7553. V. Houdt gij u stipt aan het uur van zevenen?

A. Nu wel.

7554. V. Dus vroeger niet?

A. Ik had den indruk gekregen, dat dit aanvankelijk niet noodig was.

7555. V. Waarom?

A. Ik had in het najaar van 1889 een stuk gekregen met de vraag, of mijn bedrijf ook eischte, dat mij van sommige bepalingen der wet gedurende eenigen tijd vrijstelling zou worden gegeven. Later heb ik er niet meer van gehoord, en daarom liet ik het maar zoo; maar nu een week of vier geleden hoorde ik eens van bekeuringen in de buurt voor overtreding van de wet, en toen heb ik gezegd: „ik wil geen bekeuring hebben, om 7 uur moeten de jongens weg”.

7556. V. Dus tusschen Januari 1890 en nu is de wet door u niet nageleefd. Is er in die anderhalf jaar nooit iemand bij u geweest om op de uitvoering der wet toe te zien?

A. Neen.

7557. V. Schreijers zeide ons, dat gij een week of wat geleden met een courant op de werkplaats waart gekomen en hadt gezegd: „ik dacht niet, dat aan die wet zoo streng de hand werd gehouden, maar voortaan moeten de jongens om 7 uur weg, want in dit blad staat, een waarschuwing van een hooggeplaatst persoon”.

A. Ja, dat is zoo.

7558. V. Wat was dat voor een courant?

A. Ik meen een blad uit Haarlem.

7559. V. Stond daarin, dat een onderzoek plaats zou hebben?

A. Ja, dat er streng op de uitvoering der wet zou worden toegezien. Ik weet trouwens, dat de jongens, als zij zich wat reppen, om 7 uur wel klaar kunnen zijn; dus het hindert mij niet, en de jongens zijn blij, dat zij om 7 uur weg kunnen.

F. VAN LIEMT.

A. KERDIJK, *Voorzitter*.
KOLKMAN.
W. M. VISSER.
J. C. TH. HEYLIJGERS.

W. H. J. ROOIJJAARDS, *Adj.-secretaris*.

Verhoor van **Louis Pierre Bienfait**, oud 35 jaar, directeur van de Haarlemsche stoomverffabriek, te Haarlem.

7560. De *Voorzitter*: De Commissie heeft u opgeroepen om haar voor te lichten omtrent een speciaal punt, naar aanleiding van eene mededeeling van een getuige, betreffende het los- en laadwerk voor uwe fabriek. Ons is medegedeeld, dat dit vroeger uitbesteed werd aan baas De Vaal, daarna door uw vroegeren mede-directeur, den heer de Clercq, gegeven is aan een zekeren Schrijnders, maar later weder aan De Vaal is gekomen. Is dat juist?

A. Ja.

7561. V. Wat was de reden, dat het werk destijds aan De Vaal ontnomen is?

A. Volgens mijn vroegeren mede-directeur waren de menschen van De Vaal steeds dronken, en zouden die van Schrijnders het niet zijn.

7562. V. Was niet de zaak deze, dat De Vaal het drinken van de menschen aanwakkerde door uit te betalen in de kroeg, die hij zelf houdt?

A. Daarvan is mij niets bekend; het werk is toen aan Schrijnders gegeven.

7563. V. Wat heeft er toe geleid het weder aan Schrijnders te ontnemen?

A. Van De Vaal hadden wij nooit klachten, en van Schrijnders herhaaldelijk over het staangeld van waggons aan het station. De Vaal is daar beter bekend en loste direct de waggons, als wij den bestelbrief kregen, terwijl Schrijnders eerst nog moest gewaarschuwd worden.

De laatste maal zou hij een schip erts lossen voor 45 cent, en den morgen, dat hij beginnen zou, eischte hij 50 cent. Wij hebben toen moeten toegeven, omdat wij anders weder de kosten van liggeld van het schip hadden moeten betalen.

7564. V. Schrijnders deelde ons omtrent dit laatste ongeveer hetzelfde mede, maar voegde er bij, dat dit was geweest, omdat hij, in verband met ander loswerk elders, andere menschen nemen moest, die het niet minder wilden doen.

A. Ik heb toen maar direct toegegeven.

7565. V. Hebt gij hem toen gezegd, dat hij om die reden voortaan geen werk meer kon bekomen?

Enquête. — Haarlem.

A. Neen, want het was al lang mijn voornemen. Wanneer hij dan ook 's Vrijdags, toen ik hem bij mij had laten komen, meer gevraagd had, zou ik mij zeker tot zijn concurrent gewend hebben om prijsopgave.

7566. V. Is u er niets van bekend, dat Schrijnders vroeger sterk dronk, maar dit sedert geruimen tijd niet meer doet?

A. Ik weet er niets van.

7567. V. Gij zijt het, die het werk nu weer aan De Vaal hebt gegeven?

A. Ja.

7568. V. Is het u bekend, dat De Vaal zelf een kroeg houdt?

A. Ja.

7569. V. Hebt gij hem, toen gij wederom het werk hem gundet, als voorwaarde gesteld, dat hij niet meer in zijn kroeg zou uitbetalen?

A. Ik herinner mij niet, dat er speciaal over gesproken is. Maar daar ik voornamelijk financieel directeur ben, heb ik ook te weinig tijd om mij met dergelijke zaken te bemoeien.

7570. V. Vindt gij het niet zeer betreurenswaardig, dat het loon in een kroeg wordt uitbetaald?

A. Ik voor mij zou het niet doen, maar het is de aannemer, die er zich aan schuldig maakt.

7571. V. Dit is zoo; maar het is toch werk, dat voor u verricht wordt?

A. Maar iemand kan toch niet aansprakelijk zijn voor al het aangenomen werk, dat voor hem verricht wordt?

7572. V. Het werk geschiedt onmiddellijk te uwen behoefte, en gij besteedt het alleen uit, omdat dit beter met de organisatie van uw bedrijf overeenkomt. Gevoelt gij dan geen verantwoordelijkheid voor de zoo betreurenswaardige omstandigheid, dat het loon wordt uitbetaald op eene plaats, die van zelf tot drankmisbruik aanleiding geeft?

A. Ik vind het wel ongelukkig, maar ik kan er mij toch bezwaarlijk mede bemoeien, hoe de aannemer het loon gelieft uit te betalen. Hij krijgt eenvoudig de aanneming, omdat hij de goedkoopste is.

7573. V. Omdat hij de goedkoopste is, terwijl bij u het denkbeeld heerscht: „het kan mij niet schelen, hoe het met de menschen gaat“?

A. Volstrekt niet.

7574. V. Het is zeker begrijpelijk, dat gij gaarne zoo goedkoop mogelijk uitbesteedt. Maar moest die overweging niet gepaard gaan met een zeker gevoel van verantwoordelijkheid ten opzichte der werklieden?

A. Het zijn mijne eigen werklieden niet.

7575. V. In allen geval: het was u bekend, dat De Vaal een kroeg houdt en gij hebt hem nooit verboden daar uit te betalen?

A. Ik wil het niet tegenspreken.

7576. V. Is er nooit over het feit van uitbetalen in de kroeg gesproken?

A. Neen.

C. P. BIENFAIT.

A. KERDIJK, Voorzitter.

KOLKMAN.

W. M. VISSER.

J. C. TH. HEYLIERS.

W. H. J. ROOIJAAARDS, Adj.-secretaris.

Verhoor van **Karl Windelin Schönhuth**, oud 50 jaar, eigenaar eener likeurstokerij en azijnmakerij, te Haarlem.

7577. De Voorzitter: Zijn die twee zaken, de likeurstokerij en de azijnmakerij, geheel van elkander afgescheiden?

A. Ja. De likeurstokerij is meer een handel in gedistilleerd.

7578. V. Hoeveel werklieden hebt gij in de likeurstokerij.

A. Een stoker en drie knechts.

7579. V. En in de azijnmakerij?

A. Een meesterknecht en twee knechts.

7580. V. Is de arbeidstijd in beide dezelfde?

A. De stoker komt om 6 uur, de andere werklui in de likeurstokerij om 7 uur. In de azijnmakerij komt men om 6 uur. Allen werken tot 's avonds 8 uur, zoodat er, met uitzondering van den stoker, in de likeurstokerij een uur korter gewerkt wordt dan in de azijnmakerij.

7581. V. Hoe komt dat?

A. Omdat de knechts afwisselend in den winkel moeten helpen.

7582. V. Zoodat feitelijk de arbeidsduur toch dezelfde is?

A. Ja.

7583. V. In de azijnstokerij moet echter 's avonds en 's Zondags nog opgepompt worden, niet waar?

A. Ja, des Zondags moet dit 6 keer gedurende een half uur gebeuren.

7584. V. Is dit onvermijdelijk?

A. Ja. De werkvaten moeten op dezelfde temperatuur gehouden worden. Het is echter weinig werk voor den knecht.

7585. V. Doch hij mist er de beschikking over zijn Zondag door. Zou de wetgever, indien hij den Zondags-

arbeid wilde verbieden, gesteld worden voor de keus om de industrie onmogelijk te maken of eene uitzondering toe te staan?

A. Ja; wanneer de temperatuur der fusten hooger of lager wordt, kan men niet werken.

7586. V. Zou het niet-oppompen 's Zondags ten gevolge hebben, dat men ook 's Maandags en 's Dinsdags niet kon werken?

A. Ja.

7587. V. De knechts zijn om den anderen Zondag van dat oppompen vrij, niet waar?

A. Ja, zij regelen dit echter onder elkaar.

7588. V. Komt ook in de likeurstokerij Zondagswerk voor?

A. Nooit.

7589. V. Ook geen overwerk?

A. Winkelwerk, maar dat wordt afzonderlijk betaald.

7590. V. Betaalt gij een vast weekgeld?

A. Ja, ik heb in de azijnmakerij een man van f 12.—, een van f 8.—, en een jongen van f 4.—. In de likeurstokerij is de verhouding dezelfde. Overwerk wordt met 15 cent per uur betaald.

7591. V. Volgens den getuige Legel wordt voor het oppompen op Zondag niet extra betaald. Is dat zoo?

A. Ik meen van ja, maar dat is een zaak, die meer direct onder mijn broeder staat.

7592. V. Is het bij u gebruikelijk, bij ziekte tegemoekoming te verleenen?

A. Ja, 't loon gaat regelmatig door.

7593. V. Volgens den getuige Legel wordt de eerste 14 dagen het volle loon, later de helft gegeven. Is dat niet zoo?

A. Neen; hij zelf is nooit ziek geweest, maar in de likeurstokerij is het menigwerf gebeurd, dat een knecht weken lang zijn loon heeft gehad.

7594. V. Kan 't zijn, dat dit detail in de azijnmakerij anders is geregeld?

A. Dat zou kunnen wezen. Nu herinner ik mij, dat daar een knecht vier maanden lang de helft heeft gehad, maar dat was een los werkman.

7595. V. In de likeurstokerij wordt bij ziekte dus het volle loon betaald. Wordt daar nooit misbruik van gemaakt?

A. Nooit.

7596. V. Hebt gij een gunstig oordeel over uw werklieden?

A. Ja, zij blijven ook lang, en van vader op zoon. Een paar weduwen van knechts krijgen nog f 2.50 en f 3.— per week.

7597. V. Waren diemensen gestorven tengevolge van een ongeluk, in uw zaak hun overkomen?

A. Neen, aan typhus en aan buikvliesontsteking.

7598. V. Wordt er in de likeurstokerij geen misbruik gemaakt van de gelegenheid om te drinken?

A. Die vraag is moeilijk te beantwoorden. Ik mag niet zeggen, dat er nooit gedronken wordt. Wij zijn er altijd bij. Van den vader van Brinkman heb ik eens gemerkt, dat hij gaarne dronk. Maar ik kan dat niet controleren; dan zijn zij in den kelder, en dan in de stokerij.

7599. V. Een knecht moet dus wel vast in zijn schoenen staan om niet te drinken?

A. Ja; dat zij niet nu en dan eens wat gebruiken, durf ik niet zeggen, maar er is geen dronkaard onder mijn knechts; ten minste ik zie er nooit een onbekwaam.

7600. V. Vindt gij dat zelf niet sterk, waar zoo de gelegenheid is?

A. Ja, maar zooals ik zeg, ik weet niet, of zij niet nu en dan wat gebruiken; de een kan er beter tegen dan de ander.

7601. V. In een bierbrouwerij gebeurt het wel, dat een zeker quantum van het produkt aan de knechts wordt gegeven; doet gij dat ook?

A. Van mijn produkt niet, maar ik laat een vaatje bier komen, waarvan zij kunnen drinken. Dat doe ik om ze van de likeuren af te houden, want ik heb

liever, dat zij bier drinken dan cognac, rum of zoo iets.

7602. V. Hebt gij ook jeugdige werklieden?

A. Neen, wel een jongen van een jaar of 16 op het kantoor.

7603. V. Hebt gij dien al lang?

A. Een half jaar ongeveer.

7604. V. Wat deed dat ventje vroeger?

A. Hij is zoo van school gekomen.

7605. V. Wat verdient hij?

A. Ik geloof f 2.50 of f 3.

7606. V. De kuiper werkt immers per stuk?

A. Neen, hij heeft 15 cts. per uur.

7607. V. Is dat het gewone loon voor kuipers te Haarlem?

A. Ja, ten minste op de andere azijnmakerij, waar hij vroeger was, had hij dat ook.

C. W. SCHÖNHUTH.

A. KERDIJK, Voorzitter.

KOLKMAN.

W. M. VISSER.

J. C. TH. HEYLIERS.

W. H. J. ROJJAARDS, Adj-secretaris.

ZITTING VAN DINSDAG 8 SEPTEMBER 1891.

Tegenwoordig de heeren:

KERDIJK, *Voorzitter*.

VISSER.

J. C. Th. HEYLIGERS, *Secretaris der Staatscommissie*.

Tweede verhoor van **Hendricus Moltus**, oud 30 jaar, meubelmakersgezel, vroeger in dienst van den heer Strijbos, te Haarlem.

7608. De **Voorzitter**: De afdeeling heeft u voor den tweeden keer opgeroepen, naar aanleiding van een brief, dien zij van u ontvangen heeft, waarin gij haar mededeeldet, dat gij uw ontslag gekregen hebt bij den heer Strijbos, in verband, naar uwe meening, met hetgeen door u hier bij uw eerste verhoor is verklaard. Wilt gij ons daaromtrent iets naders mededeelen?

A. Zooals ik vernomen heb, moest mijn patroon verleden Zaterdag voor de Commissie verschijnen, hoewel mijn patroon daar niet over gesproken had. Mijn patroon had er ook na zijne terugkomst Maandag, Dinsdag en Woensdag niets van gezegd; maar Donderdagmorgen was ik met mijn werk klaar, en vroeg ik den patroon wat ik nu doen zou. Hij voegde mij toe: «het is op»; ik dacht hem niet goed te verstaan; maar op mijn tweede vraag zeide hij weder: «het is op». «Dat is mooi gedacht», zeg ik; waarop hij antwoordt: «wij verstaan elkander niet meer». «Geschiedt dit», vroeg ik hem, «omdat ik voor de Commissie in Den Haag heb moeten verschijnen, dan beloof ik u, dat ik er direct de Commissie van zal in kennis stellen». «Dat is jouw zaak», zeide hij, «laten zullie je dan maar werk geven, ik heb het niet. Ik kan je nog een paar dagen helpen, maar dan moet ge er uit.» Ik werd daarop driftig, heb mijn boezelaar afgedaan, hem toegevoegd: «verrek, lange smeerlap», en ben heengegaan.

7609. V. Wordt dit laatste, dat gij u in drift hebt laten verleiden tot uitdrukkingen, die in elk geval niet wenschelijk waren, door u nu min of meer betreurd?

A. Ja; ik heb op dat oogenblik waarschijnlijk wel een beetje te veel gezegd, want ik heb ook gezegd, blij te zijn, dat ik er uit ging en ik niet den boel in die slechte werkplaats op mijn kop zou krijgen.

Enquête.—Haarlem.

7610. V. Gij hebt dat in drift gezegd; maar ik begrijp u goed, dat het thans door u wordt betreurd?

A. Ik was zóó driftig, dat ik bijna mijn patroon te lijf gegaan was; het is echter gelukkig zoover niet gekomen, en ik ben de werkplaats uitgegaan. Ik kende mij zelven niet meer.

7611. V. Heeft de patroon, toen gij vroegt, of het geschiedde ten gevolge van uw verschijnen voor de Enquête-commissie, niets anders gezegd dan het zoeven door u aangegevene?

A. Ja; hij heeft ook gezegd: «dat kan wel». Wanneer ik dat straks niet gezegd heb, is het een abuis, want ik weet zeker, dat hij het gezegd heeft.

7612. V. Hebt gij toen uw patroon er op gewezen, dat gij niets dan de waarheid hadt gezegd?

A. Op dat oogenblik niet, maar wel, toen ik den volgenden dag mijn geld en mijn gereedschap ben komen halen. Toen heb ik eerst de juffrouw gesproken, die tegen mij zeide: «gij hebt het wel wat erg gemaakt». Ik antwoordde: «dat mag u niet zeggen, juffrouw, ik heb lang niet alles gezegd». En dit is de waarheid, want er zijn verscheiden dingen, waaraan ik niet gedacht had en waaraan mijn kameraads mij later herinnerden. «Ja», zeide zij, «gij begrijpt, als de werkplaats afgekeurd wordt, kost dat een heelen boel geld». Daarop antwoordde ik nog: «ja, ik had er wel doekjes om kunnen winden».

Toen ik den eersten oproepingsbrief ontving, heb ik dit direct tegen den baas gezegd, die daarop niets anders antwoordde dan: «o, dat is zeker om verslag te geven over de werkplaats».

7613. V. Is, toen gij dat tegen de juffrouw gezegd hadt, daarmede het gesprek opgehouden?

A. Neen, later kwam de patroon met de centen. Toen zeide ik tegen hem: «baas, ik ben er ongelukkig

ingeloopt». «Ja», antwoordde hij, «maar het is er dan ook wel naar gemaakt». Daarop vroeg ik: «hoezoo?» waarna hij zeide: «gij hadt het niet zoo moeten maken; dan heb ik het er heel anders afgebracht». Ik had toch niets dan de waarheid gezegd en mij in geen enkel opzicht aan overdrijving schuldig gemaakt. Ik voegde er nog bij, dat ik niet alles gezegd had, en hij kon mij niet heeten liegen, dat het niet zoo was.

7614. *V.* Toen gij zeidet: «ik heb niets dan de waarheid gezegd en gij kunt mij niet aantonen, dat ik onwaarheid heb gesproken», heeft de baas toen niet gezegd, dat gij onwaarheid gesproken hadt?

A. Neen, maar hij heeft wel gezegd, dat het anders gezegd had kunnen worden.

7615. *V.* Heeft de baas bij het tweede gesprek, dat gij dien volgenden dag met hem voerdet, niet gezegd: «ik heb u niet ontslagen in verband met uw gaan naar Den Haag, maar eenvoudig omdat er geen werk meer is. Ook wanneer er geen enquête was, zou ik u ontslagen hebben?»

A. Neen, dat heeft hij niet gezegd. Toen ik op het laatst flink met hem gesproken had, zeide ik hem: «gij hebt mij weggejaagd als een dief of een smeerlap. Ik ben bijna 9 jaar bij u in dienst geweest, en de menschen zullen het niet vertrouwen, dat ik zoo in eens ontslagen ben». Hij antwoordde mij toen, dat de menschen dan toch bij hem konden komen, waarop ik weer zeide, dat niet iedere patroon zoo dadelijk naar hem toe zou gaan.

Ten laatste zeide hij: «indien gij soms met het een of ander verlegen zit (hij bedoelde waarschijnlijk hout of zoo iets), kom dan maar gerust naar mij toe, doch nu is het met het werk naar gesteld». Ik antwoordde hem, dat het wel niet rooskleurig was met het werk, doch dat dit in dezen tijd van het jaar altijd zoo was. «Wanneer het niet zoo slecht met het werk was», zeide hij, «zou ik zeggen: vooruit, het is gepasseerd.» — «Dit is een fraaie troost», was mijn antwoord

7616. *V.* Een ding treft mij. Gij hebt gezegd, dat gij ontslagen zijt wegens uw verschijnen voor de Commissie hier, en dat de baas u dit ook te verstaan heeft gegeven. Hoe rijmt gij echter daarmee, dat de baas op het laatst toch zeide, dat hij u wilde helpen met hout of dergelijke dingen?

A. Waarschijnlijk, omdat ik hem de onrechtvaardigheid van zijne handelwijze onder het oog heb gebracht. Ik heb tegen hem gezegd: «ik ben opgeroepen door de Commissie zonder dat ik dat gevraagd had. Ik heb er u mede in kennis gesteld, en gij hebt mij niets gezegd. Evengoed had het een van mijne kameraads kunnen gebeuren, dat hij was opgeroepen, en dan had hij hetzelfde gezegd. Wij hebben er onder elkander over gesproken; de een heeft mij aanbevolen dit te zeggen, de ander dat, en zodoende heb ik niet alleen mijn eigen oordeel, maar het gevoelen van ons allen medegedeeld».

7617. *V.* Zijt gij u volkomen bewust van uwe verplichting om hier de waarheid te zeggen en niets dan de waarheid, evengoed alsof u de eed was afgenomen?

A. Ja.

7618. *V.* Ik doel met name op uw verklaring, dat de patroon niet alleen gezegd heeft: «het werk is op», maar ook: «wij verstaan elkander niet meer». En in de tweede plaats hierop, dat, toen gij als uw meening te kennen geeft, dat hij dit zeker deed, omdat gij voor de Commissie

waart geweest, hij geantwoord heeft: «dat kan wel.» Zijt gij, dit verklarende, u volkomen bewust, daarmee niets dan de volle waarheid te hebben getuigd?

A. Zeker, daar mankeert geen letter aan.

7619. *V.* Zijt gij na uw tweede gesprek met den patroon op de zaak teruggekomen om te vragen, of gij weer te werk kondet komen?

A. Neen, in 't geheel niet, want ik was overtuigd, dat het niet zou helpen; de verstandhouding was verbroken, mijn patroon zou dat niet vergeten.

7620. *V.* Was de verstandhouding vóór dien tijd een goede?

A. Zeker.

7621. *V.* Zou uw patroon moeten verklaren, dat gij als werkmans altijd uw plicht hebt gedaan?

A. Zeker; wel heeft hij soms gezegd, dat ik driftig ben, maar hij kan niet getuigen, dat ik ooit gelogen heb. Als ik onwaar van iets word beticht, kan ik mijn mond niet houden; doch als ik ongelijk heb, zwijg ik.

7622. *V.* Maar afgezien van driftigheid, zou uw patroon moeten verklaren, dat gij steeds uw plicht hebt gedaan?

A. Ja.

7623. *V.* Gij zeidet, dat, wat gij bij uw eerste verhoor verklaart hebt, namens al uw kameraads was verklaard. Toen hebt gij, sprekende over den rook in de werkplaats, verzekerd, dat het zóó erg was, dat gij soms 7 minuten nadat gij op straat waart door den een of ander de aanmerking hoordet maken: wat stink je naar den rook. Handhaaft gij die verzekering als stipt juist?

A. Ja.

7624. *V.* In de tweede plaats hebt gij verklaard, dat een kameraad er zeere oogen van had gehad. Wat is dat geweest? Klaagde hij alleen over hinder aan de oogen door den rook, of waren die oogen er werkelijk ziek van, zoodat zij den naam verdienden van zeere oogen?

A. Neen, hij liep er bijv. niet met doekjes voor, maar had er pijn aan.

7625. *V.* Wie was die kameraad?

A. Hij heet Hulshoff.

7626. *V.* Verder hebt gij verklaard, dat het zóó erg was, dat, al vroer het nog zoo hard, de deuren dikwijls moesten opengezet worden om behoorlijk lucht te krijgen. Gebeurde dat inderdaad herbaaldelijk?

A. Ja, dat zijn feiten, die waar zijn.

7627. *V.* Als de heer Strijbos op die mededeelingen heeft verklaard: «dat is meer dan ik weet», wat zegt gij dan van dat antwoord?

A. Dat hij het wel degelijk weet, want dat hij er dikwijls zelf bij is geweest.

7628. *V.* En wanneer uw patroon op mijne vraag: meent gij, dat de menschen overlast hebben van den rook? antwoordde: «neen», houdt gij dan in het volle bewustzijn, dat gij anders een leugen zoudt zeggen, staande, dat

het toch volkomen waar is, en dat de patroon niet het tegenovergestelde kan beweren, omdat hij wel beter weet?

A. Ja.

7629. V. Hebt gij uw kameraads na uw eerste verhoor medegedeeld, wat gij hier verteld hadt?

A. Ja.

7630. V. Is er toen geen geweest, die u gezegd heeft: «dit of dat hebt gij overdreven omtrent de werkplaats»?

A. Neen, in het geheel niet.

7631. V. Maar daarentegen hebben er, als ik u goed begrepen heb, wel gevraagd: «waarom hebt gij niet meer gezegd»?

A. Ja; er hebben er mij gevraagd: «waarom hebt gij daar en daar niet aan gedacht».

7632. V. Gij zeidet, dat het tegenwoordig slap is?

A. Ja, met het werk bij den patroon; maar dat is een verschijnsel, dat zich elk jaar voordoet om dezen tijd.

7633. V. Is het andere jaren om dezen tijd wel even slap geweest als nu?

A. Andere jaren! Ja zeker. Ik heb het wel bijgewoond, dat het nog erger was, en dat wij met Haarlemmer kermis al in voorraad werkten, stukken werk onder handen hadden, die niet besteld waren.

7634. V. Zoodat gij de stellige overtuiging hebt, dat gij, wanneer er geen Enquête was, nog bij den heer Strijbos zoudt werken?

A. Daarvan ben ik overtuigd.

7635. De heer **Heyligers**: Hoeveel werklieden had de heer Strijbos?

A. Vier.

7636. V. Is de door uw vertrek opengevallen plaats door een ander vervuld?

A. Neen, zoover ik weet ten minste niet.

7637. V. Weet gij niet, of daarop plan bestaat?

A. Neen.

7638. De **Voorzitter**: Zijt gij lid van eene werkliedenvereniging?

A. Ja, van de meubelmakersvereniging.

7639. V. Van geen andere?

A. Neen.

7640. V. Gij zijt immers Katholiek?

A. Ja.

7641. V. Zijt gij niet lid van den R. K. Volksbond?

A. Neen.

7642. V. Hebt gij aan de Commissie nog iets mede te deelen?

A. Ja. Ik ben al hier en daar om werk geweest, maar het is mij totaal onmogelijk om iets te krijgen. Ik heb overal gesolliciteerd, ook bij de Hollandsche spoorwegmaatschappij, en ik zou gaarne wenschen, dat de heeren iets voor mij wilden doen.

7643. V. Als Voorzitter der Commissie kan en wil ik u op die vraag thans geen antwoord geven.

H. HOLTUS.

A. KERDIJK, Voorzitter.

W. M. VISSER.

J. C. Th. HEYLIERS.

J. A. STOOP, *Adj.-secretaris*.

Tweede verhoor van **Jan Pieter Strijbos**, oud 53 jaar, meubelmaker, te Haarlem.

7644. De **Voorzitter**: De afdeling heeft u voor den tweeden keer als getuige opgeroepen, naar aanleiding van een brief, dien zij ontvangen had van getuige Holtus, waaruit scheen te blijken, dat het ontslag, hetwelk hij dezer dagen van u gekregen heeft, niet zonder verband was met zijn verschijnen hier als getuige. Dit laatste schijnt ook te blijken uit hetgeen zoeven door Holtus hier is medegedeeld, en naar aanleiding daarvan heb ik u een paar vragen te doen.

Holtus deelde mede, dat, nadat gij Zaterdag vóór acht dagen hier waart geweest, li. Donderdag morgen, toen hij met zijn werk gereed was en vroeg wat hij daarna te doen had, hem door u is gezegd: «het is op», en dat gij er bijgevoegd hebt: «wij verstaan elkander niet meer». Dat hij daarop gevraagd heeft, of dat was, omdat hij voor de Commissie was verschenen, in welk geval hij daarvan haar zou in kennis stellen; waarop weder door u geantwoord zou zijn: «dat kan wel, dat is jouw zaak, laten zullie je dan maar werk geven, ik heb het niet; ik kan je nog een paar dagen helpen, maar dan kunt gij gaan.» Is dat alles juist?

A. Gedeeltelijk wel. Het werk van Holtus was af, en dan is het de gewone regel om te vragen, waaraan men dan beginnen zal. Ik ben met een patroontje bij hem gekomen, om hem werk te geven, en heb hem gezegd, dat hij nog twee stukken kon maken, maar dat hij mij dan een plezier zou doen, om naar een anderen patroon uit te zien. Daarop heeft hij dat werk niet willen ontvangen, maar is op een vreeselijke manier tegen mij uitgevallen.

7645. V. Gij beweert dus hem ander werk te hebben willen geven en gezegd te hebben, dat dit nog voor een paar dagen was. Gij zoudt intusschen, volgens zijn zeggen daarbij gevoegd hebben: «want wij verstaan elkander niet.» Is dit zoo?

A. Ja, dat is juist.

7646. V. Wat bedoeltet gij daarmede?

A. Wij zijn in de maand Mei samen op een kamer geweest, en daar heeft hij mij in tegenwoordigheid van

de menschen, voor wie wij werkten, in het openbaar beledigd. Sedert dien tijd heeft er bij mij altijd iets gezeten.

7647. V. Toen hij u vroeg; of de reden van ontslag gelegen was in zijn verklaringen aan de commissie, hebt gij toen gezegd: «dat kan wel»?

A. Dat durf ik niet zeggen; — wij waren beiden allesbehalve heel aardig tegen elkaar.

7648. V. Ik heb Holtus zeer uitdrukkelijk gevraagd, of hij zich er van bewust was, dat hij hier de volle waarheid moest spreken, evengoed alsof hij onder eede gehoord werd, waarop hij antwoordde: «zeker, daar mankeert geen letter aan».

A. Ik herhaal: ik durf het niet met zekerheid zeggen.

7649. V. Hebt gij voorts gezegd, toen Holtus u dreigde aan de Commissie te zullen schrijven: «dan moeten zullie je' ook maar werk geven»?

A. Met zekerheid durf ik het niet zeggen, maar het kan zeer goed wezen, wanneer ik den zin der woorden naga, en de stemming, waarin ik toen verkeerde.

7650. V. Gij zeidet zoeven: «wij zijn toen allesbehalve lief tegen elkaar geweest». Holtus zeide dat ook, maar alleen van zich zelf, niet van u, dat hij driftige, leelijke woorden gebezigd had. Doch het blijkt thans uit uw verklaring, dat die woorden wederzijds zijn gevallen.

A. Ik heb in geen geval iets anders gesproken, dan de zoeven door u aangehaalde woorden. Zelfs toen hij sprak van mij 'de rijschaaf in den nek te leggen, heb ik niets geantwoord.

7651. V. Ik herhaal: van leelijke woorden van uw kant is door Holtus niet gerept. Maar uit uwe woorden: «wij zijn tegen elkander allesbehalve lief geweest», maak ik op, dat gij u evenmin onbetuigd hebt gelaten.

A. Misschien dat ik in mijn drift een raar antwoord heb gegeven, nog slimmer dan door u is voorgelezen. Maar met waarheid zou ik het toch niet durven zeggen.

7652. V. Gij hebt immers uitdrukkelijk gezegd tegen Holtus, dat hij over een paar dagen weg moest?

A. Ik heb gezegd: «het werk is op, en gij zult mij plezier doen naar een anderen patroon om te zien». Maar konit er weer werk, dan wordt dergelijke oude ruzie gewoonlijk toch weer vergaten, en neemt men een knecht toch weer aan.

7653. V. Wat het gebeurde op dien Donderdag betreft, nog even dit. Gij zegt, dat gij hem werk hebt willen geven en dat hij dit niet heeft willen verrichten; doch dat gij er nog bij hebt gevoegd: «doe mij het plezier en zie naar wat anders om». Hij daarentegen verklaarde, dat gij alleen gezegd zoudt hebben: «het werk is op», en dat nog eens op zijn tweede vraag zoudt hebben herhaald, maar er bovendien bijgevoegd zoudt hebben: «wij verstaan elkaar niet meer». Dit is voorzeker eene geheel andere lezing. Want in de eerste plaats is door hem niet medege-deeld, dat gij hem ander werk hebt gegeven; en in de tweede plaats niet, dat gij beleefdelijk tegen hem zoudt hebben gezegd: «doe mij het genoegen en zoek wat anders op», maar dat gij zoudt gezegd hebben: «ik kan je nog een paar dagen helpen, maar dan moet je er uit». Ik heb, zoals ik reeds opmerkte, getuige Holtus onder het oog gebracht, dat hij niets dan de waarheid, en de volle

waarheid, moest spreken. Intusschen is zijne mededeeling onwaar, indien de uwe juist is. Hetzelfde als hem breng ik nu ook u onder het oog.

A. Hetgeen ik vertel, is precies, wat gebeurd is.

7654. V. Hier staan dus, voor zoover het geven van ander werk betreft, twee verklaringen tegenover elkander?

A. Ja.

7655. V. Nu den volgenden dag, toen hij kwam om zijn gereedschap en zijn geld te halen. Toen heeft hij eerst uw vrouw gesproken. Deze zou tegen hem gezegd hebben: «gij hebt het wel wat erg gemaakt», waarop hij antwoordde: «dit moogt gij niet zeggen, want ik heb lang niet alles gezegd», en dat dit de waarheid was, aangezien er verscheidene dingen waren, waaraan hij niet gedacht had en waarop mijne kameraden hem attent hebben gemaakt. Zij zou toen gezegd hebben: «gij begrijpt, als de werkplaats wordt afgekeurd, kost dit veel geld», waarop Holtus antwoordde: «ik had er wel doekjes om kunnen winden».

Heeft uwe vrouw u niets verteld van dit gesprek met hem?

A. Neen, niets.

7656. V. Dat bevreemdt mij. In zijn mededeeling ging Holtus aldus voort: gij zijt gekomen met het geld; hij zou toen gezegd hebben: «baas, ik ben er ongelukkig ingelooopen»; waarop gij zoudt geantwoord hebben, dat hij het er naar had gemaakt, dat hij het niet zoo had moeten maken. «Ik heb het er heel anders afgebracht», zoudt gij gezegd hebben. Holtus deelde verder mede, er nog te hebben bijgevoegd, dat hij niet alles gezegd had, en dat gij hem niet kondet heeten liegen.

Ik heb hem toen gevraagd, of gij bij die gelegenheid niet beweerd hadt, dat hij onwaarheid had gesproken, waarop hij antwoordde: «neen, maar wel, dat anders gezegd had kunnen worden.»

Wat hebt gij op dit alles aan te merken?

A. Ik weet het niet, hoe dat gesprek is aangeknoopt geworden, en verder geloopt is.

7657. V. Het verwonderde mij reeds, dat uw vrouw niets van haar gesprek met Holtus aan u zou verteld hebben; maar nog veel meer verbaast het mij, dat gij zelf niet meer zoudet weten, wat er toen, niet in drift, maar den volgenden dag, tusschen u beiden voorgevallen is.

A. Neen, alleen weet ik, dat wij tegen elkaar gezegd hebben, dat het ons van beide kanten speet.

7658. V. Daarop kom ik straks. Ik vraag nu nogmaals: weet gij niet, wat er dien Vrijdag tusschen u beiden werd gesproken?

A. Ik durf het niet met zekerheid zeggen.

7659. V. Gij kunt dus de mededeelingen van Holtus niet onjuist noemen?

A. Neen, maar ook niet juist.

7660. V. Toen ik Holtus vroeg, of gij den volgenden dag, naar aanleiding van zijn vermoeden, dat hij in verband met de Enquête was ontslagen, niet geantwoordt hebt: «dat heeft er niets mede te maken, al ware er geen enquête in de wereld geweest, dan zou ik je toch ontslagen hebben» — kreeg ik ten antwoord: «neen, dat heeft de baas niet gezegd». Hebt gij inderdaad niet in dien geest gesproken?

A. Neen, ik herinner mij niets anders, dan dat wij beiden gezegd hebben, dat het ons speet.

7662. *V.* Holtus bracht die betuiging in verband met zijn verwijt, dat gij hem als een dief en smeerlap wildet wegzenden en 't hem daardoor onmogelijk maaktet ander werk te vinden; waarop gij zoudt gezegd hebben: «die informatie van je hebben wil, kan bij mij komen».

Ten laatste zoudt gij ook gezegd hebben: «als je 't een of ander noodig hebt — doelende denklijk op hout en dergelijke — kom dan maar bij mij, doch nu is het met het werk naar gesteld». Is dat zoo?

A. Ja.

7663. *V.* Op 't oogenblik is het slap, niet waar?

A. Ja.

7664. *V.* Dat is het gewoonlijk in dezen tijd van 't jaar?

A. Neen, nooit geweest. Dit is het eerste jaar, dat het toevallig, altijd door, heel slap is.

7665. *V.* Holtus zeide op mijn vraag, of het thans slap was: «ja, maar dat is een verschijnsel, dat zich elk jaar voordoet om dezen tijd». En toen ik daarop de vraag liet volgen: is het andere jaren om dezen tijd wel even slap geweest als nu? luidde zijn antwoord: «Andere jaren! Ja zeker; ik heb het wel bijgewoond, dat het nog erger was en dat wij met Haarlemsche kermis al in voorraad stonden te werken, stukken werk onder handen hadden, die niet besteld waren.»

A. Dat is nooit geweest.

7666. *V.* Die verklaring van Holtus noemt gij dus eene pertinente onwaarheid?

A. Ja, dat noem ik geheel onwaar.

7667. *V.* Zoodat gij bereidt zoudt zijn om eene tegenovergestelde verklaring onder eede te bevestigen?

A. Ja zeker.

7668. *V.* Hoe komt het, dat gij juist dezen man aangekondigd hebt, dat hij weg moest?

A. Dat was, omdat de twee andere knechts familieleden van mij zijn en veel langer bij mij werken dan hij.

7669. *V.* Gij hadt vier knechts; waarom wildet gij dan den vierden houden, en niet Holtus?

A. Die was op dat oogenblik aan het werk.

7670. *V.* Straks hebt gij medegeedeeld, dat gij Holtus nieuw werk wildet geven en gezegd hadt: «als dat af is, moet gij weg». Waarom moest gij dan juist hem, terwijl gij volgens uw zeggen hem nieuw werk wildet geven, toen reeds zeggen, dat hij daarna weg moest, en niet zijn kameraad?

A. Als er op een ander tijdstip weer werk bijgekomen was, was van het vertrek van Holtus niets gekomen.

7671. *V.* Maar volgens uwe eigen voorstelling zoudt gij aan Holtus gezegd hebben: «hier hebt gij nog wat werk, maar gij moet intusschen omzien naar een anderen patroon, want ik kan u niet meer gebruiken». Nu vroeg ik u, waarom gij tegen hem en niet tegen andere knechts dat gezegd hadt. Gij antwoordet: «omdat twee daarvan familieleden van mij zijn, en omdat de vierde knecht werk onderhanden had». Maar ik begrijp nog niet, waarom gij, aan Holtus nieuw werk gevende, het noodig vondt

Enquête.—Haarlem.

juist hem aan te zeggen, dat hij naar een anderen patroon had uit te zien, terwijl gij dien anderen diezelfde boodschap niet geeft.

A. Dat zou ik ook gedaan hebben, als er geen ander werk gekomen was; men kan ze niet houden, als er geen werk is. Het gebruik is, dat iemand het werk, dat hij onder handen heeft, afmaakt.

7672. *V.* Waart gij van plan om ook dien anderen man weg te zenden?

A. Als er een ander werk bij kwam, kon dat niet; als men werk heeft, moet men zijn knechts wel houden; men zendt geen knechts weg voor zijn plezier.

7673. *V.* Laat gij nooit in voorraad werken?

A. Altijd, maar nu was het mij te vroeg. Er waren al twee knechts met werk voor den winkel bezig en Holtus kon nog besteld werk krijgen, maar dat wilde hij niet, toen ik hem zeide, dat hij mij plezier zou doen met naar een anderen baas om te zien.

7674. *V.* Hieromtrent staat, zooals reeds gebleken is, de pertinente verklaring van Holtus tegenover de uwe. Gij verklaart gezegd te hebben: hier hebt gij werk, maar ik verzoek u beleefd ander werk te zoeken; terwijl hij zegt, dat gij hem zoudt toegevoegd hebben: het werk is op.

Ik laat dit echter daar, om te blijven bij het punt, waarover wij het laatst spraken en waarvan ik nog niet wensch af te stappen. Ik vroeg u ons te verklaren, waarom gij Holtus op zijde hadt gezet en niet den vierden knecht. Gij geeft daarvoor als reden op, dat deze nog aan werk bezig was. Maar, vroeg ik u, wanneer deze dit nu af had en er was dan geen ander werk bij gekomen, zoudt gij dan dien vierden man ook hebben ontslagen? En gij antwoorddet daarop bevestigend. Daarop vroeg ik: wordt dan niet in voorraad gewerkt bij u? En gij antwoorddet daarop: altijd. Welnu, waarom kon Holtus dan daarvoor niet in aanmerking komen?

A. Holtus wilde ik werk geven, en ik vroeg hem of hij meteen zijn best wilde doen om een anderen patroon te zoeken. Intusschen heb ik u reeds gezegd, dat hij mij beleedigd had, toen hij met Mei op karwei was. Dit was mij niet bevallen, dus ik wilde hem wel loozen, en nu vond ik daarvoor eene zeer geschikte gelegenheid.

7675. *V.* Nu zijn wij een eind verder. Gij zocht dus eene geschikte gelegenheid om hem te loozen, en daarom zeydet gij hem, dat hij ander werk moest zoeken, en niet dien ander. Toch zeydet gij zooeven dat gij dien ander evengoed zoudt hebben weggezonden als Holtus. Dat strijdt met elkander.

A. Dat staat gelijk.

7676. *V.* Neen; gij zegt immers zelf: ik zocht eene gelegenheid om hem weg te zenden. Waarom?

A. Zooals ik gezegd heb, had de man mij beleedigd, terwijl wij op karwei waren.

7677. *V.* Verklaart gij het dus te zijn een bloot toevallige omstandigheid, die hij intusschen hier voor de Commissie is geweest?

A. Het een werkte met het andere mede: bij mij zat wat, en daarbij kwam de *Ettiquête*, bij welke hij onwaarheid heeft gesproken.

7678. V. Dus de mededeelingen, door hem aan de Commissie gedaan, hebben wel degelijk tot zijn ontslag bijgedragen?

A. Ja, omdat hij bezijden de waarheid heeft gesproken.

7679. V. Daarover zoo aanstonds. Maar vast staat het dus, dat zijn verhoor wel degelijk mede oorzaak is geweest, dat gij trachtet hem te loozen?

A. Ja.

7680. V. Gij zegt, dat hij in zijn eerste verhoor onwaarheid heeft gesproken. Welke was die onwaarheid?

A. Hij heeft verteld, dat hij 's Zondags naar den rook stonk.

7681. V. Als dat de onwaarheid is, waarop gij doeldet, moet ik u doen opmerken, dat gij hem beschuldigt van onwaarheid ten aanzien van iets, wat hij niet gezegd heeft. In uw eerste verhoor zeide ik: «Ons is gezegd, dat als een uwer werklieden ergens anders komt, men hem soms zegt: wat stinkt gij naar den rook». Gij hebt zelf het proces-verbaal hooren voorlezen en het met uw handteekening bekrachtigd. Van den Zondag is geen sprake geweest. Waar gij hem van onwaarheid beticht, geschiedt dit dus, doordat gij zijn woorden verandert. Mij dunkt het, waar gij zoo weinig blijkt te kunnen afgaan op uw geheugen, op zijn minst lichtvaardig, dat gij hem trachtet te loozen, omdat hij onwaarheid zou gesproken hebben.

A. Het kan zijn, dat ik van Zondag verkeerd opgenomen heb, maar het staat toch gelijk.

7682. V. Zoo? Staat het uws inziens gelijk, of men zegt den volgenden dag nog naar den rook te stinken, dan wel wanneer men kort na het verlaten van de werkplaats ergens anders komt? Moet gij niet toegeven, dat gij lichtvaardig handeldet door van onwaarheid te spreken?

A. Dat weet ik niet; hij heeft toch op alle manieren gezegd, dat hij naar den rook stonk.

7683. V. Maar juist de manier maakt groot verschil. Hoe dit zij, hij beweerde, dat hij, na 7 minuten over straat geloopt te hebben, soms hoorde, dat hij nog naar den rook stonk; noemt gij dat eene onwaarheid?

A. Ja.

7684. V. Ook een onwaarheid, dat, al vriest het sterk, dikwijls alles opengezet moet worden om den rook weg te drijven?

A. Neen; maar dat gebeurt enkel, als de jongen de kachel aanmaakt als de haard openstaat. Dan wil het wel, dat de rook van kachel en haard tegelijk niet door den schoorsteen kan, vooral wanneer de wind den rook weer den winkel injaagt.

7685. V. Toen ik u in uw eerste verhoor diezelfde woorden mededeelde, luidde uw antwoord: «dat is meer dan ik weet.» Dit kon niet anders beteekenen dan: «het is niet waar.» Met andere woorden: gij verklaart nu iets anders dan in uw eerste verhoor. Wat hebt gij daaromtrent aan te merken?

A. Ik kan er niets anders op antwoorden, dan hetgeen ik zooveel reeds gezegd heb. Wanneer nu, in den zomer, de zon op de pijp staat, kan hetzelfde gebeuren.

7686. V. Als getuige Holtus op de vraag, of

het den patroon bekend was, dat de menschen overlast van den rook hadden, bevestigend antwoordde, is dat dan ook al onwaarheid?

A. Het kan niet anders — zooals ik reeds zeide —, wanneer de haard moet openstaan, om lang hout te warmen, en de kachel moet aangemaakt worden, dan dat dan de rook neêrslaat.

7687. V. Natuurlijk werd niet alleen bedoeld op het eerste aanleggen van het vuur, maar op het gestadige opstoken in den loop van den dag.

A. Wanneer de haard openstaat, kan het in bijzondere omstandigheden wel gebeuren, dat het rookt, doch er gaan soms weken om, dat dit niet het geval is.

7688. V. Holtus heeft gezegd: *dikwijls* gebeurt het, dat, al vriest het nog zoo hard, alles opengezet moet worden om den rook te verdrijven.

A. Het kan gebeuren, het hangt van toevallige omstandigheden af.

7689. V. Gij hebt erkend, dat het verschijnen van Holtus voor de Commissie er toe mede heeft gewerkt om hem te doen ontslaan; doch gij hebt er als rechtvaardiging bijgevoegd, dat hij onwaarheid had gesproken. Ten aanzien van het eene punt, het stinken naar den rook, is zoo straks gebleken, dat gij van onwaarheid hem beschuldigt, doordat gij hem iets anders in den mond legdet, dan hij, volgens mijn bij uw eerste verhoor u gedane mededeeling, gesproken had. En wat nu het tweede punt, het moeten openzetten van de deuren, ook bij harde vorst, wegens den ergen rook, betreft, kunt gij daaromtrent volhouden, dat hij onwaarheid heeft gesproken?

A. Ik weet het niet.

7690. V. Wanneer gij het niet weet, zal ik u zeggen, dat hij volgens mijn indruk geen onwaarheid heeft gesproken.

Gij hebt straks verklaard, dat het u speet, dat de zaak gebeurd was. Wat wildet gij daarmede te kennen geven?

A. Dat ik altijd met veel genoegen met Holtus gewerkt heb, en dat er nooit quaestie geweest is vóór de maand Mei.

7691. V. Oordeelt gij dus gunstig over de plichtsbetrachting van Holtus?

A. Ja.

7692. V. Holtus verklaarde, dat gij niet anders zoudt kunnen getuigen; maar hij voegde er bij, dat hij eenerzijds nooit loog, doch dat hij driftig was en zijn mond niet kon houden, als hij van eene onwaarheid werd beticht; dat hij echter zwijgen kon, als hij ongelijk had.

In verband hiermede vermoed ik haast, dat hij, toen hij in Mei te ver ging, van eenige onwaarheid beticht was geworden. Wat is er toen gebeurd?

A. Hij heeft mij toen doodeenvoudig in tegenwoordigheid van mijn klanten beleedigd.

7693. V. Ongepaste woorden gebezigd?

A. Ja.

7694. V. Dan moet er toch iets gebeurd zijn, vóór dat hij daartoe kwam?

A. Er is niets voorgevallen, dan wat ik zeide.

7695. V. Maar die ongepaste woorden zijn toen toch niet als een bliksemstraal uit blauwen hemel komen vallen? Ik herhaal mijn vraag, wat er gebeurd was?

A. Dat weet ik niet meer; hij zal zich dat beter herinneren dan ik.

7696. V. Gij hebt toegegeven, dat de verklaringen, hier door hem afgelegd, er toe bijgedragen hebben om hem te willen loozen, doch dat er al lang wat zat, namelijk het gebeurde in Mei. Maar dan zult gij toch wel weten, wat de aanleiding geweest is van iets, wat maanden lang bij u gezeten heeft? Het tegendeel zou mij althans ten hoogste verwonderen.

A. Hoe het feit zich voorgedaan heeft, weet ik niet meer.

7697. V. Dat is mij totaal onbegrijpelijk, en versterkt mij in den hoogst ongunstigen indruk, dien gij maakt; en als de andere leden der Commissie dit met mij eens zijn — zij betuigen mij, dat zulks inderdaad het geval is —, dan constateer ik dat nadrukkelijk ook namens hen.

A. Het is toch niet anders.

7698. De heer **Heyligers**: Gij hebt verklaard, dat het gebeurde u speet. Bedoeldt gij daarmede, dat gij het betreurt, dat gij tot het wegzenden van Holtus, al geschiedde het volgens uw zeggen wegens slapte, u ook mede hebt laten bewegen door zijn verschijnen voor deze Commissie?

A. Ik bedoel er dit mede, dat ik, als ik nieuwe knechts aan het werk moest zetten, en er zich tien voor aanboden, en Holtus de elfde was, die zich aanbod, ik hem zou nemen. Dat is nu alles, wat ik tegen hem heb. Ik zou hem liever hebben dan ieder ander, omdat ik altijd plezierig met hem heb gewerkt.

J. P. STRIJBS.

A. KERDIJK, *Voorzitter*.

W. M. VISSER.

J. C. TH. HEYLIGERS.

J. A. STOOP, *Adj.-secretaris*.

LIJST VAN VRAAGPUNTEN

voor het onderzoek omtrent de maatschappelijke toestanden der arbeiders, omtrent de verhoudingen tusschen werkgevers en arbeiders in de verschillende bedrijven en omtrent den toestand van fabrieken en werkplaatsen met het oog op de veiligheid en de gezondheid der werklieden.

Wet van 19 Januari 1890 (Staatsblad n°. 1).

I.

- a. Aard van den arbeid in de verschillende bedrijven en bij de openbare middelen van vervoer.
Duur van den arbeid.
Werktijden.
Rusttijden.
Overwerk.
Nachtarbeid.
Zondagsarbeid.
Loon, premien en soortgelijke voordeelen.
- b. Arbeid van jongens en meisjes van 12 tot 16 jaren.
Arbeid van jongens en meisjes van 16 tot 18 jaren.
Arbeid van vrouwen.
Bijzondere redenen, waarom het werk van die verschillende personen juist aan hen is opgedragen.
Aard van hunnen arbeid.
Gevaren van bepaalde soorten van arbeid voor hunne gezondheid of voor hun leven.
Duur van hunnen arbeid, enz.
Loon.
- c. Lichamelijke, verstandelijke en zedelijke toestand van bij den arbeid gebezigde jongens en meisjes.
Leeftijd, waarop de arbeid van kinderen zonder bezwaar kan beginnen.
In hoever en tot welken leeftijd bij den arbeid gebezigde jongens en meisjes onderwijs hebben genoten en nog genieten.
Middelen tot bevordering van behoorlijk schoolbezoek; behoefte aan wettelijke maatregelen.
- d. Invloed van het arbeiden van gehuwde vrouwen in fabrieken, werkplaatsen, veenderijen, enz. op den toestand van hare gezinnen.
- e. Huisvesting der arbeiders.

II.

- a. Opleiding van jeugdige arbeiders in en buiten de werkplaats.

Leerlingschap.

Fabrieksscholen.

- b. Verzekering of andere voorzorgen bij ongelukken, ziekten, ouderdom of overlijden.
- c. Verdere instellingen en maatregelen bij ondernemingen van nijverheid in het belang der arbeiders.
- d. Fabrieksreglementen.
Duur van arbeidsovereenkomsten; termijn van opzegging.
Boeten.
Uitbetaling van het loon.
- e. Verhouding tusschen werkgevers en arbeiders.
Redenen van minder gunstige verhoudingen.
Werkstakingen; hare oorzaken en gevolgen.
- f. Behoeftte aan officieele organen voor de belangen der arbeiders.
Voorkoming, bijlegging en beslissing van geschillen tusschen werkgevers en arbeiders.

III.

- a. Toestand van fabrieken en werkplaatsen met het oog op de veiligheid en de gezondheid der arbeiders.
Gevaar voor rampen en ongelukken.
Lucht.
Licht.
Verwarming.
Reiniging.
Voorbehoedmiddelen tegen bijzonder schadelijken invloed van grondstoffen of wijze van bewerking.
Afszonderlijke lokalen voor de beide seksen.
Duur van het verblijf in de gebouwen.
- b. Uitvoerbaarheid van maatregelen ter verbetering, ook in verband met de belangen der nijverheid.
- c. Inrichting der openbare middelen van vervoer met het oog op de veiligheid en de gezondheid van het personeel.

ALPHABETISCHE LIJST van de namen der verhoorde deskundigen en getuigen.

	Bladz.		Bladz.
Aar (J. C. Van der)	320	Erdsieck (J. G.)	52— 53
Anthonisse (J.)	316—320	Figée Jr. (H.)	255—258
Baas (F.)	363—367	Gaag (K. J. Van der)	218—220
Bakker (P. H. F.)	8— 11	Geijl (H. J.)	64— 69
Beekelaar (J. A.)	282—285	Gemund (J. A. Van)	102—105
Beijnes (J. W. A.)	287—292	Graaff (P. D.)	55— 58
Berg (J. Van den)	73— 75	Graaff (J. C.)	105—108
Berg (H. Van den)	135—138	Graaff (P. De)	369—371
Bergh (J. G. Van den).	185—187	Gurtzgen (J. P. C. Van)	166—167
Bienfait (L. P.)	409—410	Haagen (G. Van der)	403—405
Bilderbeek Jr. (H. H. Van)	298—301	Hagen (B.)	152—156
Binger (Ch.)	356—359	Hagen (J. J.)	196—199
Bispinck (I. E.)	381—383	Hardesmeets (G.)	327—328
Bottelier Jr. (P.)	201—205	Hessels (A.)	108—110
Bourrée (J.)	330—331	Hilbrander (J. W.)	132—135
Brauckmann (D. J.)	355—356	Holst (C. H.)	259—262
Breuk (J. De)	314—316	Holster (J. C.)	88— 92
Bronkhorst (A. J.)	367—369	Holtus (H.)	292—295 en 413—415
Clercq (D. De)	263—274	Hoog (G. A.)	16— 20
Cohen (N.)	398—401	Hoogeveen (J.)	94— 97
Cornet Jzn. (P.)	83— 86	Hoogveld, Wed. Negrijn (J. C.)	235—237
Cruijningen (J. J. Van).	180—182	Jansen (G.)	172—173
Damme (A. Van).	251—255	Jordaan (P.)	156—157
Damme (K. Van).	311—313	Jordens (Mr. E. A.)	1— 8
Davidson (E.)	353—355	Kaptein, geb. Warmerdam (P.)	359—360
Donleben (G. P.)	215—218	Kerrebijn (J.)	246—248
Eijkhoff (J. D. Van den)	211—224	Kessel (G. Van)	405—407
Enschedé (Mr. J.)	36— 43		